МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему: ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ КОГНІТИВНОГО РОЗВИТКУ ЛІВОРУКИХ ДІТЕЙ

Виконала: студентка ІІ курсу,
групи 8.0534-з1-дн
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: 053 Психологія
Дорошенко Анастасія Вікторівна
Керівник: к. психол. н., доцент
кафедри психології Малина О.Г.
Рецензент:к. психол. наук., доцент
кафедри психології Мосол Н.О.

Запоріжжя 2026

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія
Спеціалізація Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

«____»_____2026 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Дорошенко Анастасії Вікторівні

1. Тема роботи Особливості психологічного супроводу когнітивного розвитку ліворуких дітей

керівник роботи Малина Олена Григорівна, кандидат психологічних наук, доцент

затверджені наказом ЗНУ від «02»10 2025 року № 1393-с

2 Термін подання студентом роботи _____

3 Вихідні дані до роботи аналіз психо-педагогічної літератури.

Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) провести теоретико-методологічний аналіз проблеми особливостей психічного розвитку ліворуких дітей; визначити особливості когнітивних процесів у ліворуких дітей молодшого шкільного віку; дослідити роль особливостей когнітивних процесів ліворуких дітей у розвитку дезадаптації до умов навчальної діяльності у початковій школі; розробити та впровадити ефективну програму корекційно-розвивальних занять з когнітивного розвитку ліворуких дітей та запропонувати методичні шляхи консультативно-просвітницького напрямку психологічного супроводу адаптації ліворуких дітей до умов навчальної діяльності у початковій школі.

4 Перелік графічного матеріалу: 7 таблиць, 24 рисунка.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання прийняв
Вступ	Малина О.Г., доцент		
Розділ 1	Малина О.Г., доцент		
Розділ 2	Малина О.Г., доцент		
Висновки	Малина О.Г., доцент		

7. Дата видачі завдання

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень – лютий 2025 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2025 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень – травень 2025 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	липень-вересень 2025 р.	Виконано
5	Написання висновків	жовтень-листопад 2025 р.	Виконано
6	Передзахист	грудень 2025 р.	Виконано
7	Нормоконтроль	січень 2026 р.	Виконано

Студент _____А. В. Дорошенко

Керівник роботи _____О. Г. Малина

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____Г.В. Коваль

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 85 сторінок, 24 рисунка, 7 таблиць, 96 джерел.

Об’єкт дослідження – когнітивний розвиток ліворуких дітей.

Предмет дослідження – особливості психологічного супроводу когнітивного розвитку ліворуких дітей молодшого шкільного віку.

Мета дослідження – дослідити психологічні особливості когнітивних процесів у ліворуких дітей, визначити їх специфіку та вплив на процес адаптації до умов навчання у початковій школі та розробити та впровадити ефективну програму психологічного супроводу їх когнітивного розвитку у процесі навчальної діяльності.

В основу дослідження покладено гіпотезу про те, що нейропсихологічна специфіка психічного розвитку ліворуких дітей зумовлює певні психологічні особливості їх когнітивних процесів, що можуть призводити до психологічних ускладнень і дезадаптації до умов навчання у початковій школі і тому потребує впровадження спеціально розробленої програми психологічного супроводу та системних психолого-педагогічних впливів, спрямованих на оптимізацію психічного розвитку та подолання труднощів у навчальному процесі.

Методи дослідження: теоретичні: аналіз науково-педагогічних джерел із проблеми мотиваційно-потребової сфери споживача, узагальнення, порівняння, систематизація та емпіричні: анкетування, тестування.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає у теоретичному та емпіричному обґрунтуванні специфіки організації психічної діяльності ліворуких дітей, виявленні ознак і ускладнень процесу їх адаптації до умов навчальної діяльності в початковій школі, розробці і впровадженні ефективної програми корекційно-розвивальних занять та консультативно-просвітницького напрямку психологічного супроводу.

Галузь використання: заклади освіти, центри психічного розвитку дитини, психологічні консультації.

КОГНІТИВНІ ПРОЦЕСИ, КОГНІТИВНИЙ РОЗВИТОК, ЛІВОРУКІ ДІТИ, ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД, МОЛОДШИЙ ШКІЛЬНИЙ ВІК.

SUMMARY

Doroshenko A.V. Features of psychological support of cognitive development of left-handed children.

Master's qualification work: 85 pages, 24 figures, 7 tables, 96 sources.

The object of the study is the cognitive development of left-handed children.

The subject of the study is the features of psychological support for the cognitive development of left-handed children of primary school age.The purpose of the study is to investigate the psychological features of cognitive processes in left-handed children, to determine their specificity and impact on the process of adaptation to the conditions of education in primary school, and to develop and implement an effective program of psychological support for their cognitive development in the process of educational activity.

The research is based on the hypothesis that the neuropsychological specificity of the mental development of left-handed children determines certain psychological features of their cognitive processes, which can lead to psychological complications and maladaptation to the conditions of education in primary school and therefore requires the implementation of a specially developed program of psychological support and systemic psychological and pedagogical influences aimed at optimizing mental development and overcoming difficulties in the educational process.

Research methods: theoretical: analysis of scientific and pedagogical sources on the problem of the motivational and needs sphere of the consumer, generalization, comparison, systematization and empirical: questionnaires, testing.

The scientific novelty and theoretical significance of the study lies in the theoretical and empirical substantiation of the specifics of the organization of mental activity of left-handed children, the identification of signs and complications of the process of their adaptation to the conditions of educational activity in primary school, the development and implementation of an effective

program of correctional and developmental classes and the consultative and educational direction of psychological support.

Field of use: educational institutions, child mental development centers, psychological counseling.

Key words: cognitive processes, cognitive development, psychological support, primary school age, left-handed children.

ЗМІСТ

ВСТУП 8

РОЗДІЛ 1. Теоретичний аналіз особливостей організації психічної діяльності ліворуких дітей 12

1.1. Феномен ліворукості як психологічна проблема 12

1.2. Загальна характеристика психічної діяльності ліворуких дітей 19

1.3. Аналіз впливу між кульової асиметрії на психічний розвиток дитини у молодшому шкільному віці 22

РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження психологічних особливостей когнітивних процесів у ліворуких дітей 30

2.1. Організація та методика дослідження психологічних особливостей когнітивних процесів у ліворуких дітей 30

2.2. Аналіз особливостей когнітивних процесів ліворуких дітей у молодшому шкільному віці 33

2.3. Роль особливостей когнітивних процесів у формуванні дезадаптації ліворуких дітей в процесі навчальної діяльності 50

РОЗДІЛ 3. Особливості організації психологічного супроводу когнітивного розвитку ліворуких дітей в умовах навчальної діяльності 57

3.1. Програма корекційно-розвивальних занять з когнітивного розвитку ліворуких дітей молодшого шкільного віку 57

3.2. Особливості консультативно-просвітницького напряму психологічного супроводу когнітивного розвитку ліворуких дітей в процесі адаптації до умов навчання у початковій школі 70

ВИСНОВКИ 83

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 86

ВСТУП

Актуальність дослідження. В Національній доктрині розвитку освіти України визначається, що основним завданням нової школи України XXI століття є формування культурної, гармонійно розвинутої особистості, здатної реалізовувати свій інтелектуальний і особистісний потенціал. Завдання школи полягає в тому, щоб надати дітям можливість пошуку своєї індивідуальності, розвитку особистості (М.Й. Боришевський, Н.І. Панок, Н.А. Побірченко, Л.О., Л.М. Чеканська, Л. В. Шкарбан, Г. В. Тригуб).

Проте, наразі залишається надзвичайно актуальною у педагогічній практиці і психологічній площині проблема впливу індивідуально-типологічних, нейропсихологічних та психофізіологічних особливостей організації психічної діяльності та онтогенетичних механізмів розвитку дітей із домінуванням правої півкулі головного мозку і провідною лівою рукою.

Протягом останніх п’яти років розглядом особливостей психологічної адаптації ліворуких дітей та соціально-психологічних факторів її ефективності займалися С.Д. Максименко, Н.І. Панок, А.П. Чуприков, Л. В. Шкарбан в той час залишається поза межами наукового та емпіричного обґрунтування особистість ліворукого учня з її адаптаційними можливостями в учбовій діяльності.

Але для вирішення окресленої проблематики потрібно по-новому, з позиції врахування існуючих напрацювань у психології вивчення функціональної асиметрії людини (Л.М, Чеканська Л. М. А.П. Чуприков, Т. Родзинськата ін.) та теоретико-емпіричних даних дослідження психологічної адаптації, що має певну історію концептуальних розробок у прикладних галузях психології (С.Д. Максименко, А.Л. Сиротюк, А.В. Фурман, А.П. Чуприков), розглянути когнітивні особливості ліворуких дітей, що зумовлюють специфіку оволодіння ними навчальною діяльністю, можливі ускладнення адаптації до навчання у школі та на основі їх

детального аналізу розробити та впровадити систему заходів психологічної підтримки.

Очевидна актуальність цих проблем і їх недостатня розробленість зумовила вибір теми магістерської роботи: “Особливості психологічного супроводу когнітивного розвитку ліворуких дітей ”.

Об’єкт дослідження – когнітивний розвиток ліворуких дітей.

Предмет дослідження – особливості психологічного супроводу когнітивного розвитку ліворуких дітей молодшого шкільного віку.

Мета дослідження – дослідити психологічні особливості когнітивних процесів у ліворуких дітей, визначити їх специфіку та вплив на процес адаптації до умов навчання у початковій школі та розробити та впровадити ефективну програму психологічного супроводу їх когнітивного розвитку у процесі навчальної діяльності.

В основу дослідження покладено гіпотезу про те, що нейропсихологічна специфіка психічного розвитку ліворуких дітей зумовлює певні психологічні особливості їх когнітивних процесів, що можуть призводити до психологічних ускладнень і дезадаптації до умов навчання у початковій школі і тому потребує впровадження спеціально розробленої програми психологічного супроводу та системних психолого-педагогічних впливів, спрямованих на оптимізацію психічного розвитку та подолання труднощів у навчальному процесі.

Для досягнення мети дослідження і перевірки висунутої гіпотези було сформульовано наступні завдання:

1) провести теоретико-методологічний аналіз проблеми особливостей психічного розвитку ліворуких дітей;

2) визначити особливості когнітивних процесів у ліворуких дітей молодшого шкільного віку;

3) дослідити роль особливостей когнітивних процесів ліворуких дітей у розвитку дезадаптації до умов навчальної діяльності у початковій школі;

4) розробити та впровадити ефективну програму корекційно-розвивальних занять з когнітивного розвитку ліворуких дітей та запропонувати методичні шляхи консультативно-просвітницького напрямку психологічного супроводу адаптації ліворуких дітей до умов навчальної діяльності у початковій школі.

Методи дослідження: Для досягнення мети, розв'язання поставлених у дослідженні завдань та перевірки гіпотези була розроблена програма дослідження, реалізація якої передбачала застосування комплексу теоретичних (аналіз, класифікація, систематизація, порівняння, узагальнення даних теоретичних та експериментальних досліджень з досліджуваної проблеми) та емпіричних (порівняльний аналіз, експеримент, спостереження, анкетування, психодіагностичний метод, індивідуальні та групові бесіди) методів.

Отримані у ході дослідження дані оброблялися методами математичної статистики з наступною якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням даних.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає у теоретичному та емпіричному обґрунтуванні специфіки організації психічної діяльності ліворуких дітей, виявленні ознак і ускладнень процесу їх адаптації до умов навчальної діяльності в початковій школі, розробці і впровадженні ефективної програми корекційно-розвивальних занять та консультативно-просвітницького напрямку психологічного супроводу.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що програма психологічного супроводу адаптації ліворуких дітей до навчальної діяльності може використовуватися вчителями початкових класів та шкільними психологами для роботи з ліворукими дітьми, які переживають труднощі адаптації в навчальній діяльності. Теоретичні та експериментальні результати дослідження можуть бути використані у процесі підготовки майбутніх психологів та педагогів.

Надійність та вірогідність результатів дослідження забезпечувались: теоретико-методологічним обґрунтуванням вихідних теоретичних положень, використанням комплексу надійних і валідних психодіагностичних процедур, створенням адекватних умов діагностування, поєднанням кількісного та якісного аналізу емпіричних даних.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОРГАНІЗАЦІЇ ПСИХІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛІВОРУКИХ ДІТЕЙ

1.1. Феномен ліворукості як психологічна проблема

Феномен ліворукості, тобто перевага діяти лівою рукою, відомий ще зі стародавніх часів. Існує велика кількість знарядь з каменю, дерева й кісток, а також наскальні малюнки, що свідчать про ліворукість наших предків. Відомо також, що відношення до ліворукості в різні історичні періоди й у різних народів було неоднозначним, хоча в основному переважало негативне.

Варто пригадати особливості багатьох мов. Так, в англійській, слово Right визначає не лише праву сторону, але і те, що людина права: You аге right – ви маєте рацію. Зберігається ця закономірність і в російській мові: „Вы правы". Латинська мова також виявляє подвійне значення слів «правий» і «лівий». Dexter – перекладається з латинського як правий, спритний (це значення передалося і в англійську: Dexterity – спритність), Sinister – лівий, поганий (у англійську перешло у вигляді слова sin – гріх). В італійській мові зустрічаємо слово Mancino – лівий, зіпсований. У німецькому – слово Link – лівий, є коренем слова Linkisen – нездібний.

Більшість психологів [11; 31; 34; 49] вважають, що таке упереджене ставлення до лівші бере свій початок ще з Біблії, з опису картин Страшного суду. Там, зокрема, зазначається, що ті, кого Бог посадив ліворуч, підуть на муки вічні, а ті, кого він посадив праворуч, у життя вічне.

Таким чином, історично до лівшів формувалося негативне ставлення. Правші, як правило, ставилися до них як до меншості, з відчуттям переваги. І це відчуття протягом століть стало частиною нашої культури.

В історії фізіології тривалий час вважалося, що з двох півкуль мозку людини одна (ліва) є домінантною. Оскільки існує перехрест нервових

шляхів, що ведуть від кінцівок до півкуль мозку, то за домінування лівої півкулі провідною, у більшості випадків, є права рука.

Домінування лівої півкулі пояснювали тим, що в ній зосереджене керування важливими психічними функціями: свідомістю, контролем, мовленням, абстрактним мисленням, а також провідною правою рукою. Вчені XIX століття називали ліву півкулю великою півкулею, а праву - малою [16, 42].

Проте розвиток науки свідчить, що права півкуля зумовлює підсвідомі, інтегрувальні психічні процеси, наочно-практичну діяльність, інтуїцію, музичну та художню творчість, образне мислення.

Крім того, доведено, що мозок працює не стереотипно, а динамічно, "керуючись ситуацією". У процесі обробки інформації однією півкулею інша на певний час зменшує свою активність, ніби пригальмовує. Взаємодоповнювальний і водночас синхронний режим діяльності півкуль створює умови для повноцінної, гармонійної психічної діяльності.

Наукові дослідження Д. Леві та Р. У. Сперрі дозволили стверджувати, що німа мала півкуля спеціалізується на гештальт-сприйнятті і є, насамперед, синтезатором щодо інформації, що надходить. Вербальна, велика півкуля переважно працює в логічному, аналітичному режимі, подібному до комп’ютерного. Мова лівої півкулі неадекватна швидкому й складному синтезу, що здійснюється правою півкулею [16, 44-45].

У сучасних психофізіологічних дослідженнях подаються суперечливі дані:

— Вважається, що в кожної третьої людини взагалі немає домінування жодної з півкуль. Говорячи про інших людей, можна стверджувати лише про відносно більшу функціональну активність тієї чи іншої півкулі. Саме тому поділ людей на "лівопівкульних" та "правопівкульних" певною мірою спрощує реальність. Але це спрощення дозволяє значно виразніше бачити особливості людини та її поведінки [47].

— У дітей віком 6-16 років ліворукість зустрічається у 1,5-6%, амбідекстрія - 4-5%, праворукість - 84-95% випадків [97].

— Існує широкий діапазон людей від повністю ліворуких до повністю праворуких і тих, хто однаково вільно володіє обома руками. Більшість із нас перебуває десь посередині, при цьому приблизно 90% людей віддає перевагу правій руці, а 10% - лівій [99].

Ліворукість, як правило, виявляється в ранньому дитинстві. Так, у ліворукої дитини в перші 3 місяці життя на лівій руці відбувається швидша втрата рефлексів новонародженого (міостатичного, хватального, рефлексу Бабкіна тощо) порівняно з правою рукою.

Результати численних досліджень переконують, що центри, відповідальні за усне мовлення, у більшості ліворуких людей, як і у праворуких, знаходяться в лівій півкулі.

Таким чином, диференціація функцій у півкулях ліворуких виражена не так чітко, як у праворуких. Так, наприклад, здатність до створення одно- та багатозначного контексту у ліворуких не так чітко латералізована. Латералізація функцій головного мозку найчастіше розуміється як процес виділення домінантної півкулі (у праворуких - лівої), яка відіграє провідну роль у виконанні зовнішніх психічних функцій, пов’язаних із мовою, або як міра, якою певні функції виконуються виключно однією півкулею. Це призводить до цілого ряду цікавих і важливих наслідків [99].

Так, вважається, що ліва півкуля головного мозку відповідає за здатність до мовного спілкування та оперування іншими строго формалізованими знаками. Робота означеної півкулі дозволяє людині: розуміти як усну, так і писемну мову; давати граматично правильні відповіді; правильно оперувати цифрами і математичними формулами у межах формальної логіки.

Проте активність лівої півкулі, на відміну від правої, не сприяє розпізнаванню інтонації мовлення та модуляцій голосу.

Крім того, ліва півкуля нечутлива до музики (хоча і реагує на певний стійкий ритм у звуках), досить важко здійснює розпізнавання складних образів, які не підлягають розподілу на прості складові елементи. Робота лише однієї лівої півкулі не дозволяє ідентифікувати зображення людського обличчя і не забезпечує естетичного сприймання витворів мистецтва.

Проте лівші, як правило, менш латералізовані, ніж правші. Бетті Едвардс вважає, що правопівкульні частіше обробляють мовну та просторову інформацію в обох півкулях. Вона наводить такі дані: мовна інформація у 90% "правшів" та у 70% "лівшів" обробляється в лівій півкулі. Із 10% правшів, що залишилися, приблизно у 2% мовна інформація обробляється в правій півкулі мозку, а у 8% - в обох півкулях мозку. Із 30% лівшів приблизно 15% обробляють мовну інформацію в правій півкулі мозку, а 15% - в обох півкулях [16, 46].

Важливо відзначити й той факт, що внаслідок припинення зв’язку між півкулями, за результатами досліджень американського вченого, лауреата Нобелівської премії Р. Сперрі, права рука анатомічно пов’язана з лівою півкулею та функціонально їй підвладна і зберігає здатність не лише до спонтанного малювання, а й до копіювання досить простих зображень.

Права рука, яка для більшості людей є першим помічником у повсякденній діяльності, втрачає вміння складати з кубиків елементарні фігури та вибирати на дотик (із заплющеними очима) конкретний, добре знайомий предмет із групи інших знайомих предметів. Проте з усіма завданнями такого типу легко впорається ліва рука, якою керує права півкуля. Адже, своєю чергою, людина в цій ситуації (хоча і не завжди) називає предмет, до якого доторкається лівою рукою, з великими труднощами.

Адже права півкуля "розуміє" мову, хоча і в обмеженому обсязі, але майже не здатна до утворення речень і погано розв’язує аналітичні задачі (наприклад, пов’язані із розв’язанням математичних і формально-логічних задач).

Клінічна практика свідчить про високу пластичність мозкових півкуль у ранньому віці. Якщо у немовлят (за медичними рекомендаціями) видаляють ліву півкулю, розвиток мовлення не припиняється, а відбувається без особливих порушень.

Тобто відбувається перенесення центрів мовлення в праву півкулю. При цьому дитина не виявляє істотних розбіжностей у вербальних здібностях.

У процесі дозрівання мозкових структур пластичність мозку знижується, а потім настає період, коли заміна сформованих у півкулях центрів стає неможливою.

У сучасних наукових дослідженнях зазначається, що:

— Дозрівання правої півкулі здійснюється швидшими темпами, а тому в ранній період розвитку її "внесок" у забезпечення психологічного функціонування людини є вагомішим, ніж у лівої півкулі.

— У переважної більшості лівшів, так само як і у правшів, домінантною щодо мовлення є ліва півкуля мозку, проте участь правої півкулі у здійсненні мовних функцій у ліворуких значно вища, ніж у праворуких.

— До 9-10 років дитина є "правопівкульовою" істотою. Це твердження зумовлено певними особливостями психічного розвитку дітей у дошкільному віці й (частково) у молодшому шкільному віці (для дітей цього віку характерні мимовільність, невисока усвідомленість поведінки, вони дуже емоційні, пізнавальна діяльність має більш безпосередній, цілісний та образний характер).

— Поштовхом до активізації діяльності лівої півкулі вважається усвідомлення дитиною самої себе.

— У хлопчиків процес розподілу функцій відбувається швидше, ніж у дівчат.

Спілкуючись із дітьми, важливо пам’ятати, що на 3-4 роках життя відбувається дозрівання аналізатора руху, і тому більшість дітей нерідко діють обома руками.

Отже, у цьому віці можна зробити спробу обережно сформувати праворукість. Але такі спроби повинні відбуватися без будь-якого насильства, криків та погроз.

Експериментальні дослідження вчених Каліфорнійського технологічного інституту виявили цікаву особливість, що "кожна із півкуль сприймає, у деякому сенсі, свою власну реальність, тобто сприймає дійсність по-своєму.

Якщо мозолисте тіло не ушкоджено, зв'язок між півкулями поєднує та узгоджує обидва види сприймання, створюючи певну цілісність.

Крім того, згадані вище режими обробки інформації мають тенденцію заважати один одному, не дозволяючи досягти максимального результату.

Отже, використовуючи образне порівняння Б. Едвардс, кожна людина має два розуми, дві свідомості, які спілкуються і співпрацюють за допомогою сполучного мозолистого тіла між півкулями [28, 69].

Таким чином, якщо дорослі намагаються досягти найкращих результатів у розвитку та навчанні дітей, вони мають враховувати специфіку діяльності кожної півкулі головного мозку дитини, розуміти своєрідність і неповторність індивідуальних проявів кожної дитини, щоб створити умови для ефективної діяльності усього мозку.

Саме тому необхідно ознайомитися з проявами асиметрії головного мозку в процесі життєдіяльності людини, але розуміти, що все це умовно, адже мозок людини працює цілісно.

Причини особливостей ліворуких і праворуких людей криються в тому, що права і ліва півкулі мозку людини відповідальні за різні сфери психічної діяльності. Це може бути представлене таким чином

Таблиця 1.1. - Причини особливостей ліворуких і праворуких людей

Ліва півкуля	**Права півкуля**
Служить:	Служить:
— для значеннєвого сприйняття й відтворення мови;	— основою для просторово-зорових функцій;

Продовження таблиці 1.1

— тонкого рухового контролю	— інтуїції;
пальців обох рук;	— для сприйняття музики;
— арифметичної лічби, логічного й абстрактного мислення	— інтонаційних особливостей мови;
	— грубих рухів усієї руки;
	— емоційно-цілісного сприйняття;
	— синтетичного й ситуаційного мислення;
	— появи негативних емоцій
Послідовно обробляє інформацію, добре розуміє дієслова, краще вловлює значеннєві зв'язки	Миттєво обробляє інформацію, простежує аналогії зовнішнього вигляду, погано розуміє гумор, майже не розуміє дієслів і абстрактних термінів, таких як здоров'я, злість, совість, радість, релігія тощо,
Здатна на помилкові «висловлювання»	Не здатна на помилкові твердження, усі її висловлювання мають бути істинними
Припинення функціонування цієї півкулі призводить до появи депресій	Припинення функціонування правої півкулі призводить до появи «ейфорії»
Краще розв'язує задачі	Спеціалізується на оцінюванні просторових співвідношень
Добре сприймає пояснення	Добре сприймає схеми, формули, креслення
Домінує під час сприйняття простих і добре знайомих зображень	Домінує під час сприйняття ледь помітних і незнайомих предметів
Класифікує об'єкти й дає їх узагальнений, абстрактний опис	Описує індивідуальні особливості цих об'єктів
Є пошуковою, інноваційною	Є більш досконалою, швидкою

Справедливо вважається, що чим вищий рівень функціональної організації системи, тим чіткішою повинна бути спеціалізація її окремих складових, тобто, чіткий розподіл функцій у півкулях сприяє більш високому

рівню розвитку кожної з них. Це теоретичне положення підтверджується результатами наукових досліджень.

Так, доведено, що функції правої півкулі, здатність до створення образного контексту послаблена у тих людей, у яких не існує повної латералізації мовної функції, тобто вона представлена в обох півкулях.

Часткова наявність означеної функції у правій півкулі заважає повній реалізації її особистих потенцій. Але з іншого боку, є результати досліджень, які свідчать про особливі здібності ліворуких до цілісного сприймання та вміння передбачати, яке виходить за межі звичайного прогнозу.

1.2. Загальна характеристика психічної діяльності ліворуких дітей

Впродовж еволюції людства індивіди, які відрізнялися від більшості певними індивідуальними ознаками (зокрема ліворукі), традиційно привертали увагу й викликали здивування. Водночас ставлення до ліворуких, як і до інших «нетипових» представників групи, нерідко було настороженим, а інколи й виразно негативним. Сліди такого ставлення фіксуються у мовних системах різних культур.

Зокрема, в англійській мові позначення «лівий/ліворукий» історично пов’язувалося з додатковими конотаціями на кшталт «незграбний», «лицемірний», «зловісний», «незаконний». Подібні семантичні зв’язки простежуються також у французькій, італійській, іспанській та німецькій мовах. З огляду на взаємозв’язок мовлення і свідомості не є несподіваним стереотипно негативне сприйняття ліворуких «праворукою» більшістю [49, 7-8].

Нині феномен ліворукості активно досліджується, а накопичені результати дають підстави для перегляду стереотипів і поступового формування науково обґрунтованих підходів до навчання та психолого-педагогічного супроводу ліворуких дітей.

Якщо раніше в шкільній практиці ліворуких дітей часто намагалися «перенавчати», фактично підлаштовуючи їх під праворуку організацію класу та вимоги вчителя, то сьогодні у професійному середовищі переважає позиція, що такі втручання не лише не є корисними, а можуть мати негативні наслідки для розвитку дитини. Зміна усталених моторних і когнітивних стратегій здатна позначатися не тільки на сформованості письма, а й на мовленнєвих та зорово-просторових функціях, оскільки виникає додаткове навантаження на механізми міжпівкульної взаємодії та порушується звичний для дитини спосіб організації діяльності.

Ліворукі діти в ситуації тиску на зміну провідної руки можуть переживати виражену емоційну напругу, яку в окремих джерелах описують як «декстрастрес» (від лат. *dexter* «правий»). Перенавчання рідко минає без ускладнень: у дітей зростає дратівливість, імпульсивність, підвищується афективна реактивність. Нерозуміння з боку оточення, різкі зауваження з боку батьків і педагогів нерідко призводять до зниження навчальної мотивації. Описуються також погіршення якості письма, порушення сну й апетиту, невротичні та вегетативні прояви.

У деяких випадках фіксують появу нічного енурезу, заїкання, астенодепресивних реакцій. Для частини перенавчених ліворуких у подальшому зберігаються підвищена тривожність і невпевненість у собі. Зазначається також, що пригнічення ліворукості може знижувати загальну активність і спричиняти помірне уповільнення реакцій.

У популярних описах ліворуких нерідко підкреслюють відмінності в емоційно-особистісній сфері та стилі діяльності: вища емоційна чутливість, розвинена уява, схильність до творчих видів роботи, артистичність, підвищена вразливість. Поряд із цим у частини ліворуких можуть спостерігатися труднощі з концентрацією уваги, нижча стресостійкість, певна психофізіологічна вразливість [49, 11]. Водночас такі узагальнення потребують обережної інтерпретації, оскільки ліворукі не становлять однорідної групи.

Дослідження ліворукості ускладнюється тим, що її детермінанти можуть бути різними, і від цього здатні залежати особливості розвитку окремих функцій у дитини. Крім того, описується феномен «прихованої ліворукості».

Варто розрізняти поняття *ліворукість* і *лівшість*. Ліворукість означає переважне використання лівої руки як провідної, тоді як лівшість розглядають як комплексну характеристику, пов'язану з особливостями функціональної асиметрії та відносно більшою участю правої півкулі у забезпеченні певних видів діяльності (на відміну від праворуких, у яких частіше домінує ліва півкуля). Тому факт переваги лівої руки у повсякденних діях дозволяє говорити про ліворукість, однак висновки про «лівшість» як комплексну характеристику потребують врахування інших показників латералізації, зокрема провідного ока, вуха та ноги.

Найпоширенішим варіантом вважають генетично зумовлену ліворукість. Вказується, що ліворукість істотно частіше трапляється в сім'ях, де хоча б один із батьків є ліворуким [49, 13].

Другий тип описують як «компенсаторну» ліворукість, пов'язану з ураженням мозку, частіше лівої півкулі. Оскільки рухова організація правої руки переважно контролюється лівою півкулею, то за наявності травми або захворювання на ранніх етапах розвитку частина функцій може перебиратися правою півкулею. Унаслідок цього провідною стає ліва рука, тобто вона виявляється активнішою у побутових діях, а згодом нерідко й у письмі.

Третій тип визначають як «вимушену» ліворукість. Вибір провідної руки в таких випадках зазвичай пов'язують із травмою правої руки, але він може бути й наслідком наслідування значущим дорослим або одноліткам.

Окремого розгляду потребує псевдоліворукість. До певного віку (остаточно приблизно до 5 років) у дитини зазвичай формується домінантність однієї з півкуль щодо моторного контролю руки (наприклад, у праворуких частіше домінує ліва півкуля). Однак інколи спостерігається нетиповий варіант розвитку, коли спеціалізація півкуль і механізми їх

взаємодії не досягають достатнього рівня сформованості. У таких випадках домінантність щодо руки може не формуватися, що проявляється псевдоліворукістю або, частіше, відносно рівномірним використанням обох рук.

Крім того, можливий розвиток так званої «прихованої ліворукості», тобто зміна домінантності у процесі онтогенезу. Момент зміни домінантності розглядають як критичний період, коли функції центральної нервової системи більш рівномірно розподіляються між півкулями, після чого може посилюватися роль правої півкулі. Таких осіб умовно описують як «прихованих лівшів» у тому сенсі, що прояви лівшості не обов'язково пов'язані з домінуванням лівої руки.

1.3. Аналіз впливу між кульової асиметрії на психічний розвиток дитини у молодшому шкільному віці

Пріоритетом у розвитку сучасного суспільства, зокрема в системі освіти, має бути підтримка здібностей дитини та цілеспрямоване вдосконалення її особистісних якостей. Формування нових цінностей у суспільній свідомості зумовлює потребу в перегляді підходів до навчання і розвитку ліворуких дітей (уточнення: йдеться не про «особливі умови» як пільги, а про психолого-педагогічну відповідність методів віковим і нейропсихологічним особливостям).

Функціональна асиметрія півкуль головного мозку є однією з ключових психофізіологічних закономірностей організації психічної діяльності людини. Вона істотно впливає на механізми сприйняття та засвоєння інформації, стратегії когнітивної поведінки, а також на формування емоційно-вольової та мотиваційної сфер особистості. Ліворукість може розглядатися як біологічна складова індивідуальних відмінностей у психічному розвитку дитини (уточнення: ліворукість сама по собі не є показником «кращого/гіршого» розвитку, а лише маркером індивідуальної

варіативності). Особливої актуальності набуває проблема взаємозв'язку латерального фенотипу та особистісних рис у період молодшого шкільного віку (уточнення: під латеральним фенотипом мають на увазі профіль латералізації: провідна рука, око, вухо, нога й переважний спосіб міжпівкульної організації).

За результатами досліджень А. П. Чуприкова, ліворуким дітям можуть бути притаманні підвищена емоційна чутливість, тривожність, сенситивність, вразливість. За певних умов (уточнення: насамперед за умов тиску, перевантаження або конфліктної взаємодії) ці особливості здатні сприяти формуванню небажаних форм поведінки: замкненості, конфліктності з однолітками або появі невротичних проявів. У ліворуких дітей нерідко фіксується емоційна нестійкість, яка в умовах навчальної діяльності може підвищувати ризик дезадаптації. Сучасні дослідники аналізують взаємозв'язок між латеральним фенотипом і індивідуально-психологічними характеристиками дітей молодшого шкільного віку. За даними останніх років, частка ліворуких дітей у початковій школі коливається в межах 15–23 % [2] (уточнення: відсоток залежить від критеріїв, інструментів діагностики та того, чи враховують «приховану ліворукість»). У 7–8 років описують 13,3 % ліворуких хлопчиків і 10 % ліворуких дівчаток, у 14–15 років – 4,4 % та 4,1 % відповідно, у 16–17 років – 3,3–3,5 % [4]. Вивчення психологічних труднощів ліворуких дітей у навчальній діяльності є перспективним напрямом для поглиблення розуміння цієї проблеми.

Особливості профілю латеральної організації проявляються у вищих психічних функціях дитини та в її діяльності й можуть бути чинником появи труднощів у навчанні. У працях А. Л. Сиротюк наголошується, що вже на ранніх етапах розвитку психіки праворукої та ліворукої дитини помітні відмінності, пов'язані з функціональною спеціалізацією півкуль. У лівшів розподіл функцій між півкулями є складнішим: відзначається менш виражена спеціалізація півкуль і водночас менш тісна міжпівкульна взаємодія (уточнення: це не «гірше», а інша організація, яка може бути як ресурсом, так

і джерелом уразливості в умовах невідповідних методик). Центри, відповідальні за усне мовлення, у більшості ліворуких дітей, як і у праворуких, локалізуються в лівій півкулі, тоді як зорово-просторові функції можуть контролюватися як правою, так і лівою півкулею [7] (уточнення: саме ця варіативність часто пов’язана з неоднорідністю навчальних проявів).

Науковці відзначають підвищену частоту лівшості серед дітей із невротичними розладами, затримками та порушеннями розвитку. Особливо часто у ліворуких дітей описують порушення мовленнєвого розвитку. Серед ліворуких також фіксується підвищений відсоток дітей, які мають комплексні порушення письма та читання [2] (уточнення: ідеться про дисграфічні/дислексичні прояви різного ступеня, що потребують диференційної діагностики).

Труднощі, які виникають у дітей у процесі навчання письма, нерідко переходять у хронічну неуспішність. Тривала шкільна неуспішність може сприяти формуванню девіантних форм поведінки та соціальної дезадаптації. Це узгоджується з даними про більшу представленість дітей-лівшів або дітей з ознаками лівшості серед тих, хто не встигає за шкільною програмою [7] (уточнення: причинно-наслідковий зв’язок тут не прямий; важливими є умови навчання, підтримка сім’ї та педагогічні підходи).

О. М. Стрельченко, Т. В. Погуляйло, Г. В. Тригуб зазначають, що в діяльності ліворукої дитини особливості організації пізнавальної сфери можуть проявлятися так:

1. знижена зорово-рухова координація: діти гірше виконують завдання на відтворення графічних зображень (особливо їх послідовності), їм складно утримувати рядок під час письма й читання, часто спостерігається нерівний почерк;

2. недоліки просторового сприйняття та зорової пам’яті, труднощі аналізу просторових співвідношень: порушення форми та пропорцій у графічних зображеннях; дзеркальність письма; пропуски й перестановки літер; оптичні помилки, змішування літер, близьких за конфігурацією (т – п;

м – л; н – к; и – н); помилки у визначенні правого й лівого боків, розміщення предметів у просторі (над, за, перед тощо);

3. особлива стратегія роботи з інформацією: синтетичний стиль пізнання, цілісне (холістичне) мислення (уточнення: у частини дітей це поєднується з потребою в більш поетапному засвоєнні матеріалу для стабільного результату);

4. слабкість довільної уваги, труднощі переключення та концентрації;

5. мовленнєві порушення, помилки звуко-буквеного аналізу;

6. недостатність або порушення наочно-образного мислення, зорової пам'яті, просторового сприйняття [2; 8].

Загальновідомо, що провідним типом мислення молодших школярів є наочно-образне, що передбачає значну участь правої півкулі в навчанні. Водночас О. Б. Дубчак [9] зазначає, що більшість шкільних методик переважно тренують і розвивають функції лівої півкулі. Автори пов'язують ризик невротизації з «лівопівкульним» акцентом навчання (уточнення: мається на увазі домінування вербально-логічних, темпово-навантажених вимог без достатньої візуальної опори й варіативності). За перевантаження з'являються втомлюваність і неуважність, а за умов недостатньої активності провідної півкулі – дратівливість, непосидючість, занепокоєння, зниження настрою. У підсумку можливі прояви неврастенічного спектра та хронічного інтелектуального стресу (втома, головний біль тощо).

На думку дослідників, шкільні проблеми ліворуких дітей (порушення почерку, збільшення кількості помилок, труднощі читання та математики) можуть бути пов'язані з функціональною перенапругою та втомою внаслідок надмірного навчального навантаження. Перевантаження негативно впливає не лише на працездатність, а за хронічного характеру – і на розвиток та стан здоров'я. Раціонально організований режим дня, за висновками науковців, знижує ризик труднощів: чітка регламентація часу навчальної роботи, творчої діяльності й відпочинку; достатнє перебування на свіжому повітрі;

регулярне повноцінне харчування; достатній сон зі стабільним часом засинання та пробудження; належно організована рухова активність [2; 8].

В. Туріщева підкреслює, що лівшам складніше даються види діяльності, які потребують швидкого переключення або зміни виду маніпуляції в межах одного процесу. У них повільніше формуються динамічні (кінетичні) компоненти психічних функцій і поведінки, що може підвищувати вразливість до заїкання та затримок мовленнєвої (і поведінкової) актуалізації у стресових ситуаціях [8].

О. Колосова зазначає, що письмо у ліворуких дітей часто супроводжується більшою нервово-фізичною напругою, а виконання письмових завдань є повільнішим. Тому недоцільно підганяти дитину, оскільки поспішність збільшує кількість помилок. Не рекомендується також перевантажувати вправами тренувального характеру або тривалим переписуванням. Дослідники наголошують: не слід наполягати на нахилі зошита праворуч; значна частина ліворуких дітей віддає перевагу рівному положенню зошита. Експериментальні дані вказують, що для ефективнішого засвоєння матеріалу ліворуким дітям із труднощами навчання потрібні додаткові зорові опори (методики «слів-образів», лінійка як опора під час навчання лічби тощо) [5].

Г. В. Підлужна підкреслює, що для ліворуких дітей провідним каналом позитивного емоційного підкріплення виступає спілкування; труднощі у взаєминах з дорослими й однокласниками для них є психотравмувальним чинником. Водночас структура інтелекту, стратегія розв’язання задач і способи виконання завдань мають виражено індивідуальний характер [1].

За експериментальними даними українських учених, невротичні розлади у ліворуких дітей трапляються частіше, ніж у праворуких однолітків; одним із чинників ризику вважають примусове переучування, тобто сильний стресогенний вплив. За результатами досліджень А. П. Чуприкова, клінічні форми неврозів у ліворуких дітей фіксуються у 32 % випадків, тоді як серед ліворуких школярів, яких не переучували, – у 12 % випадків. Дослідник

розглядав фактор переучування («декстрастрес») як високоспецифічний психогенний чинник виникнення неврозів у ліворуких дітей [10]. Примусове переучування у дошкільному віці та в процесі шкільного навчання може спричиняти не лише навчальні труднощі, а й порушення психічного здоров'я. Зазначається, що при переучуванні пригнічуються функції правої півкулі, що потенційно веде до мовленнєвих і зорово-просторових порушень; страждає зорово-рухова координація, знижується здатність аналізувати просторові відношення, послаблюється увага, уповільнюється темп інтелектуальної діяльності. Переучування порушує баланс міжпівкульної взаємодії та може зумовлювати нестійкість психічної діяльності й навчання [2]. Окрему увагу привертає невротичне заїкання: у випадках, коли його пов'язують із переучуванням, симптоматика може посилюватися після інтенсивного письма правою рукою. А. П. Чуприков та С. Є. Казакова наголошують, що заїкання сильніше проявляється в школі, тоді як у домашній обстановці його інтенсивність зменшується. Висловлюється гіпотеза про конкуренцію півкуль у керуванні мовленням; однак це дискусійне питання, оскільки немає однозначних доказів прямого зв'язку між частотою заїкання та розподілом мовленнєвих функцій між півкулями. Імовірно, у ґенезі розладу взаємодіють кілька чинників: і хронічний стрес, і особливості функціональної організації мозку [11].

Залежно від причин ліворукості ліворуких дітей поділяють на групи: генетичні, патологічні, переучені (з лівої руки на праву) та з вимушеною ліворукістю (внаслідок ушкодження або втрати правої руки). Найкращі показники адаптації та успішності частіше демонструють діти зі спадковою ліворукістю, не пов'язаною з порушеннями мозкової діяльності. Водночас сама можливість перебудови навички не робить її доцільною: навіть за функціонально «здорового» мозку така перебудова є небажаною. Дослідження ліворуких дітей із труднощами читання та письма показують, що значна частина таких труднощів пов'язана з патологічним походженням ліворукості. Генетично ці діти можуть бути праворукими, але через

пренатальне або перинатальне ушкодження півкуль стають ліворукими й виконують письмові та інші мануальні дії лівою рукою. У них часто спостерігають порушення право-лівосторонньої орієнтації в просторі та схемі тіла, а також труднощі зорового сприйняття; цю категорію дітей переучувати категорично не можна [5].

О. М. Стрельченко [32] зазначає, що безпорадність у навчанні проявляється як у зниженні інтересу до навчання (небажання відвідувати школу, виконувати завдання), так і в наростанні психічної та фізичної перенапруги. Сукупність несприятливих чинників може спричиняти невротичні реакції та закріплення стійких форм реагування. Серед факторів, що посилюють шкільні труднощі, виокремлюється некоректна тактика взаємин із дитиною. Г. В. Тригуб [46] описує риси неефективної батьківської тактики: низька згуртованість сім'ї та розбіжності щодо виховних підходів; суперечливість і непослідовність вимог; надмірна опіка й необґрунтовані обмеження; завищені очікування з частим застосуванням погроз і осуду. Учені наголошують також на впливі батьківських особистісних рис (передусім матерів): підвищена емоційна чутливість і тривожність; емоційна збудливість або знижений фон настрою; схильність до занепокоєння; внутрішня суперечливість; прагнення домінувати у взаєминах; егоцентризм і недостатня гнучкість суджень; гіперсоціальність (гіпертрофоване почуття обов'язку, труднощі компромісу) [2; 4; 8].

З урахуванням зазначеного науковці виокремлюють такі причини шкільної неуспішності ліворуких дітей:

1. невідповідність вимог до учня стадії функціональної зрілості мозку (випередження вікової готовності);
2. відставання в анатомічному розвитку окремих мозкових структур і формуванні функціональних систем психіки;
3. недостатній розвиток міжпівкульних і внутрішньопівкульних зв'язків;
4. невідповідність методик навчання типу мислення дитини та статевим особливостям пізнавальних процесів;

5. орієнтація системи освіти на переважно вербальні, раціональні функції лівої півкулі;

6. недооцінювання того, що обидві півкулі беруть участь у вищій пізнавальній діяльності, взаємодоповнюючи одна одну і спеціалізуючись на різних способах мислення; натомість навчальна практика часто нехтує невербальними формами інтелекту [2; 3; 4; 8].

Отже, уточнення причин навчальних труднощів ліворуких дітей дає змогу фахівцям знижувати ризик шкільної дезадаптації цієї категорії учнів та своєчасно планувати й реалізовувати психолого-педагогічну корекцію виявлених проблем

РОЗДІЛ 2
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОГНІТИВНИХ ПРОЦЕСІВ У ЛІВОРУКИХ ДІТЕЙ

2.1. Організація та методика дослідження психологічних особливостей когнітивних процесів у ліворуких дітей

Теоретичний аналіз особливостей організації психічної діяльності ліворуких дітей дозволив виокремити її специфічні ознаки, а саме:

1. недостатня зорово-рухова координація (а саме, узгодження зорового контролю та тонких рухів кисті), що може проявлятися в нерівному почерку та труднощах під час змальовування різних графічних зображень;

2. мовленнєві порушення (насамперед у сфері фонологічної обробки), які найчастіше виявляються у помилках звукового аналізу (а саме, аналіз і синтез звуків у слові); за окремими даними, заїкання трапляється у значної частки ліворуких дітей;

3. особливості просторового сприйняття (а саме, переробка просторових відношень і схем), зокрема перекручування форм і пропорцій фігур, дзеркальність рухів і письма (а саме, реверсії, «дзеркальні» написання);

4. знижений обсяг і динаміка зорової пам’яті (а саме, короткочасне утримання та швидкість відтворення візуальної інформації);

5. труднощі концентрації та переключення уваги (насамперед підтримання довільної уваги і зміна фокуса з одного завдання на інше);

6. підвищена емоційна чутливість і вразливість (наприклад, висока реактивність на оцінку, помилки та соціальні сигнали);

7. швидка втомлюваність, наслідком чого є обмежена працездатність (а саме, зниження продуктивності за тривалого навантаження);

8. високий рівень креативності, яскраво виражені здібності до оригінальної художньої творчості (передусім перевага образно-синтетичних способів переробки інформації, що може виступати ресурсом розвитку);

9. дратівливість і підвищена вразливість, схильність до страхів (а саме, тривожні реакції та уникання складних ситуацій);

10. низький рівень самоконтролю (насамперед недостатність регуляторних функцій, зокрема гальмування імпульсивних реакцій);

11. знижений емоційний фон (переважання негативного настрою), конформність (схильність до пасивного прийняття зовнішніх вимог і залежність від групових оцінок);

12. надчутливість і підвищений рівень тривожності (тобто стійка або ситуаційна тривога, що посилюється в умовах контролю та оцінювання).

На підставі аналізу зазначених особливостей і труднощів психічного розвитку ліворуких дітей ми припустили, що специфіка їхніх когнітивних характеристик (насамперед зорово-просторової переробки, довільної регуляції та темпових параметрів діяльності) в умовах підвищення функціонального навантаження (дефіциту часу, багатозадачності, високих вимог до точності) може спричиняти ускладнення процесу адаптації до навчальної діяльності в початковій школі, проявляється у зростанні навчальної тривожності, зниженні мотивації та підвищенні ризику дезадаптивних реакцій.

В експерименті взяли участь 36 учнів перших класів загальноосвітніх шкіл м Запоріжжя за допомогою онлайн опитування. У експериментальну групу увійшли 23 дитини із ліворукістю, а у контрольну – 13, що не відвідували розвивальних занять.

Дослідження складалось із двох етапів експеременту – констатуючого, що був проведений на початку навчального року і формувального, що тривав протягом першого півріччя (як найбільш складного адаптаційно, напруженого). Наприкінці дослідження була проведена оцінка ефективності впровадженої програми психологічного супроводу і розроблені психологічні рекомендації для батьків та педагогічного персоналу.

Узагальнення отриманих результатів наведено у таблиці 2.2.

Таблиця 2.1 - Визначення провідної руки (n=36)

Завдання	**Експериментальна група % Ліворукі діти**			**Контрольна група % Праворукі діти**		
	Ліва рука	**Права рука**	**обидві**	**Ліва рука**	**Права рука**	**обидві**
Переплетіння пальців рук	90,25	9,75		2,43	97,57	
Одномасне малювання обома руками	95,14	2,43	2,43		100	
Поза Наполеона	97,57	2,43		4,88	95,12	
малювання	100			2,43	97,57	
Відкривання коробки	95,12		4,88	2,43	95,12	2,43
Будування фігури із сирників	97,57		2,43%		97,57	2,43
Вправи з м’ячем	97,57	2,43%			97,57	2,43
Розкладання карток лото	92,69	4,88	2,43		100	
На низання ґудзиків на нитку	95,14	2,43	2,43	2,43	97,57	
Відкривання кришок	92,69	2,43	4,88	2,43	92,68	4,88
Розв’язання вузликів	90,24	4,88%	7,38%		90,24	9,76
Будування будинку з кубиків	85,37	4,88%	9,75%		92,68	7,32

Для формування експериментальної вибірки серед досліджуваний (90 дітей), що брали участь у експерименті попередньо було проведено психодіагностичне визначення загальної переваги руки за допомогою наступних методик: 1) “Сенсибілізований опитувальник для визначення рукості” для дітей за А.П. Чуприковим, розроблений на основі опитувальника М. Аннет, який включає 12 мануальних проб для визначення переваги руки при письмі, у процесі гри, при виконанні трудових дій, а також у побуті;

2) Опитувальник Шкарбан Л.В., що використовувався для визначення мануальної асиметрії. Методика включає 10 завдань, які відповідають унімануальним (“письмо”, “малювання”, “розчісування”, “м’яч”, “коробка”, “сірники”) і бімануальним тестам (“бісер”, “ножиці”, “обертання”, “кубики”).

Таким чином, було виявлено 36 ліворуких дітей, що були розділені на експериментальну групу (23 дитини) і контрольну групу (13 дітей), батьки яких не погодились на участь у формувальному експерименті.

Отримані результати вказують на однорідність і репрезентативність експериментальної та контрольної групи та дозволяють окреслити чітку тенденцію використання провідної руки не тільки для письма, але й для інших видів маніпулювання як у ліворуких так і у праворуких дітей.

2.2. Аналіз особливостей когнітивних процесів ліворуких дітей у молодшому шкільному віці

Формування механізмів мозкового забезпечення пізнавальної діяльності відбувається в молодшому шкільному віці. Саме цей період онтогенезу є провідним етапом когнітивного розвитку [11]. Рівень розвитку пізнавальних процесів обумовлює у дитини його здатність до систематичного шкільного навчання. Істотні зміни в житті дитини спостерігаються, коли вона вступає до школи. Перш за все зміни відбуваються в соціальній сфері. Навчальна діяльність є для нього провідною, тому що на її основі відбувається розвиток основних психофізіологічних новоутворень. Перш за все спостерігається довільність психічних процесів і розвиток внутрішнього плану дій. У молодшому шкільному віці діти вчаться керувати психічними процесами мислення, уваги, пам'яті та вже управляє своєю поведінкою [21].

Вивчення розвитку пізнавальних здібностей у дітей молодшого шкільного віку становить великий інтерес для виявлення загальних і специфічних закономірностей розвитку і формування інтелектуальних здібностей людини [3].

Для застосування адекватних, що відповідають певним етапам онтогенетичного розвитку школяра сучасних навчальних технологій необхідно враховувати особливості розвитку пізнавальних процесів. Зростаюча складність і інтенсивність навчання висувають завдання

відповідності віковим етапам когнітивного розвитку дітей організації освітнього процесу.

Метою експериментального дослідження роботи було вивчення когнітивних процесів у ліворуких дітей в процесі адаптації до шкільного навчання в умовах інноваційної освітньої технології. Для цього були поставлені наступні експериментальні завдання

— дослідити розвиток логіко-вербального і просторово-образного мислення в учнів молодшого шкільного віку;

— здійснити порівняльну оцінку рівня логіко-вербального і просторово- образного мислення у дівчаток і хлопчиків досліджуваного віку;

— виявити зорово-просторові особливості сприйняття и координації.

Експеримент складався з трьох взаємопов'язаних етапів. На першому етапі проводилося тестування школярів для виявлення індивідуального профілю функціональної міжпівкульової асиметрії головного мозку. Другий етап полягав в здійсненні дослідження динаміки розвитку логіко-вербального і просторово- образного мислення дітей з праволатеральним профілем функціональної міжпівкульна асиметрії мозку та виявлення стану зорово-просторових особливостей сприйняття і координації. Обробка отриманих даних експерименту проводилася на третьому етапі.

Методіка дослідження мислення дітей.

Для використання особливостей мислення піддослідних застосовувалися тести, що дозволяють аналізувати вербально-логічне і просторово-образне мислення. Для аналізу логіко-вербального мислення використовували тест «виключення зайвого» (словесний варіант). На спеціальному бланку надруковані серії рядів слів. У кожному рядку є 5 слів, 4 з яких можуть бути об'єднані в одну групу подібних предметів. Одне слово потрібно виключити, так як воно не може входити в цю групу. Отже, школяр повинен при виконанні даного завдання виключити слово, яке не відповідає ознакою, що об'єднує інші слова. Групу останніх чотирьох слів потрібно

було визначити одним словом. Тест «виключення зайвого» (рисунковий варіант) призначений для аналізу просторово-образного мислення. Стомлений матеріал даного тесту видається на окремих місцях. Зображення чотирьох предметів знаходяться на кожному аркуші. З цих предметів школяреві потрібно вибрати три, які об'єднані однією ознакою. Перше завдання виконувалося випробуваним спільно з експериментатором, а потім школяр працював самостійно. У протоколах дослідження реєструються результати тестування. Також фіксуються відомості про те, як випробовуваний розуміє інструкцію. Експериментатор аналізує здатність випробуваного виправляти допущені помилки. Поясненню випробуваного про свій спосіб вирішення поставленого завдання приділяється особлива увага і враховується при аналізі результатів дослідження [40,41].

Методи аналізу експериментальних даних. Коефіцієнт домінування руки

(К) визначається за формулою:

$$K = \frac{Еп - Ел}{(Еп + Ел + Ео)} \times 100\%$$

де:

$Е_п$ – сума переважання правої руки;

$Е_л$ – сума переважання лівої руки;

$Е_о$ – сума сумісних дій рук.

До ліволатерального профілю асиметрії відносили випробовуваних з коефіцієнтом домінування від - 100 до - 30 балів, до амбідекстрального - від - 25 до +25 балів і до праволатерального від +25 до 100 балів.

Кількісна обробка отриманих результатів при дослідженні мислення полягала в обчисленні коефіцієнта мислення (К) по кожній серії експерименту.

Коефіцієнт мислення К визначався за формулою:

$K=m/n\times100\%$ де:

m - кількість правильно виключених слів або малюнків;

n - загальна кількість слів або малюнків, які слід виключити.

Коефіцієнт мислення в межах 80% -100% - це показник високого рівня логіко-вербального або просторово-образного мислення, 50-79% - показник середнього рівня мислення; 49% і менше - низький рівень того чи іншого виду мислення.

Оцінка достовірності результатів експерименту проводилася за допомогою стандартного пакета Statistika. Відображення результатів здійснювалося за допомогою пакетів Word XP, Microsoft Excel XP.

Результати визначення профілю функціональної міжпівкульна асиметрії мозку у дітей з двох класів показані на малюнку 3.1. Як видно з представленого малюнка, більшість учнів є праворукими, це 36 школярів, вони складають 93% від усієї кількості дітей, з них 19 дівчаток (48%) і 17 хлопчиків (44%). Троє дітей опинилися амбидекстрами, з них 2 дівчинки (5%) і 1 хлопчик (3%). Таким чином, подальше дослідження проводилося тільки на учнях з праволатеральним профілем функціональної міжпівкульна асиметрії мозку, для визначення їх рівня логіко-вербального і просторово-образного мислення. Психологічне дослідження проводилося протягом першого півріччя першого і другого року навчання. Для з'ясування характеру впливу на розвиток мислення була вивчена ступінь сформованості розумової діяльності у школярів. Таким чином, всі праволатеральние діти були поділені на 2 групи: експериментальну - 23 учні- склали діти, які відвідували розвивальні заняття, контрольну групу- 13 учнів- діти, що за бажанням батьків не відвідували розвивальні заняття.

У першому класі тестування проводилося три рази протягом першого півріччя навчального року: на початку, середині і в кінці - 1,2,3 проби, у другому - в перщій та другуй чверті 2 классу - 4 і 5 проби. Результати дослідження логіко- вербального мислення представлені в таблиці 2.3. Як

видно з наведеної таблиці, средньогрупові показники логіко-вербального мислення піддослідних експериментальної групи коливаються від 53,47 до 90%.

Таблиця 2.2 - Показники логіко-вербального мислення ліворуких дітей

№	Досліджувані діти	Показники мислення(в %)				
		1 класс			2 класс	
		1 проба	2 проба	3 проба	1 проба	2 проба
1	А.К.	60	80	80	70	100
2	Б.В.	50	70	90	100	90
3	Д.Д.	40	70	60	40	70
4	Е.В.	50	90	90	100	80
5	З.К.	60	100	100	80	100
6	Л.Г.	70	90	90	90	100
7	Л.А.	60	80	70	100	100
8	С.Г.	50	90	80	100	100
9	С.К.	40	90	80	100	70
10	Ц.Д.	40	80	70	50	80
11	Ч.В.	50	80	100	100	100
12	Ч.А.	70	80	70	100	80
13	Ш.Ю.	60	80	80	100	100
14	Б.Д.	40	70	80	70	100
15	Г.С.	60	80	80	70	90
16	И.Д.	70	100	80	70	100
17	К.Т.	40	90	80	80	100
18	К.М.	50	80	80	60	100
19	Л.В.	50	100	100	100	100
20	М.Э.	50	80	70	70	80
21	Т.А.	50	70	70	30	60
22	Т.Т.	60	70	70	100	70
23	Я.В.	60	80	80	100	100
n= 23	Середнє	55,42	82,61	79,50	81,74	90
n= 10	Середнє хлопчики	53	82	78,89	75	90
n= 13	Середнє дівчатка	57,84	83,08	80	86,92	90

На малюнку 2.1 зображено розподіл дітей першого класу з високим, середнім і низьким рівнем логіко-вербального мислення на початку

навчального року в першому класі. Як видно з представленого малюнка 43% учнів цієї групи мали середній показник логіко-вербального мислення, 57% дітей - низький показник, з високим показником аналізованого мислення в цьому класі на початку навчання не було. Однак до середини півріччя багато дітей з цього класу підвищили рівень вербально-логічного мислення і, як видно з таблиці 1.1, дітей з низьким рівнем мислення до цього періоду навчання немає. Згідно малюнку 2.3,

20 учнів експериментальної групи підвищили показник логіко-вербального мислення, що склало 87%, 3 дітей (13%) не змінили цей показник. Можна припустити, що розвивальна програма сприяла підвищенню рівня логіко- вербального мислення дітей. Однак під кінець другої чверті у деяких дітей спостерігалося зниження показника логіко-вербального мислення, що можна пояснити втомленням дітей і зростанням шкільної напруги. На малюнку 3.4 відображено процентне співвідношення дітей, що знизили (39%), що не змінили (48%) і підвищили (13%) рівень досліджуваного мислення. Таким чином 39% дітей в повному обсязі адаптувалися до школи і до навчальної програми, що відбилося на рівні логіко-вербального мислення, і він трохи знизився.

Результати дітей другого класу, також представлених в таблиці 2.1, показують, що рівень логіко-вербального мислення підвищився в порівнянні з дітьми першого класу і продовжував підвищуватися до кінця навчального року. На малюнку 2.1 показані среднегрупповие показники вербально-логічного мислення на протязі всього експерименту. Як видно з представленого малюнка, рівень досліджуваного мислення значно підвищився в цьому класі. Таким чином, можна зробити припущення, що розвивальна програма сприяла розвитку логіко- вербального мислення.

Високий рівень середній рівень

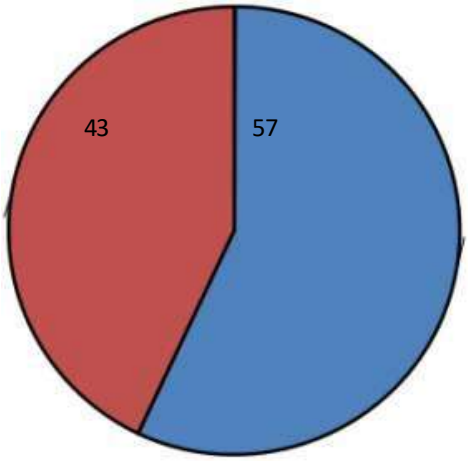

Рисунок 2.1 - Співвідношення (в %)досліджуваних ЕГ з високим середнім і низьким рівнем розвитку логіко-вербального мислення

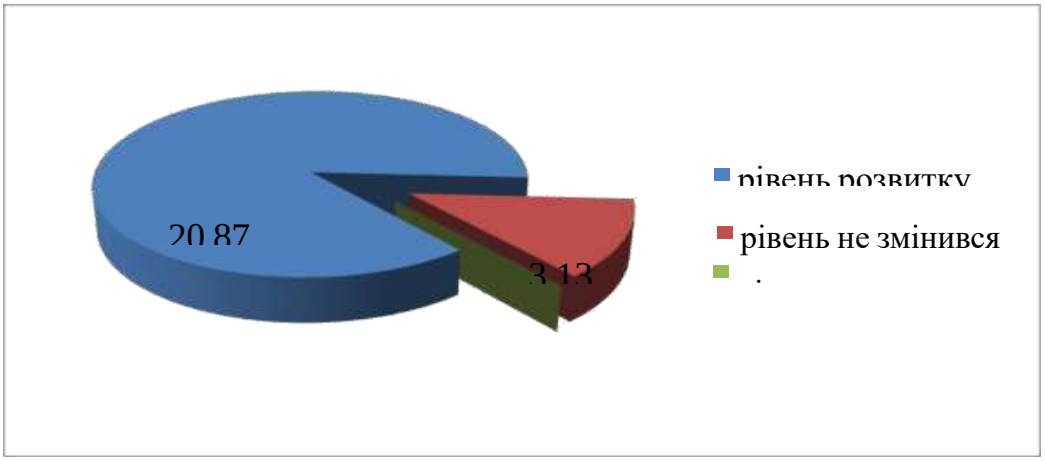

Рисунок 2.2. - Співвідношення (в %)досліджуваних ЕГ з високим середнім і низьким рівнем розвитку логіко-вербального мислення на кінець першої чверті навчання у першому клас

Рисунок 2.3. - Співвідношення (в %) досліджуваних ЕГ з різними показниками дінаміки розвитку логіко-вербального мислення на кінець першого півріччя навчання у першому класі

Результати дослідження просторово-образного мислення представлені в таблиці 3.2. Як видно з наведеної таблиці середньо групові показники просторово-образного мислення у дітей експериментальної групи коливаються в межах від 53,47% до 93,48%. На малюнку 3.6 показано, що дітей в першому класі на початку навчального року, які мають високий показник такого мислення немає, 48% дітей (11 осіб) мали середній показник аналізованого мислення і 12 дітей (52%) - низький. До середини року середньо груповий показник цього виду мислення підвищився, а на прицінці півріччя рівень мислення не знизився, а підвищився. Тобто, можна сказати, що навчання за новою програмою, сприяло розвитку в учнів просторово - образного мислення.

У другому класі також спостерігається тенденція підвищення просторово- образного мислення, але його рівень, в порівнянні з першим класом, став значно вищим. На малюнку 3.7 показані середньо групові показники просторово- образного мислення в експериментальній групі протягом всього часу експерименту.

У контрольному класі картина дещо інша. Результати дослідження логіко-вербального мислення в цьому класі представлені в таблиці 3.3. Як видно з наведеної таблиці середньо групові показники логіко-вербального мислення в контрольному класі коливаються від 56,17% до 86,92%. На малюнку 3.8 показано, що низький рівень просторово-образного мислення на початку навчання в першому класі мали 7 учнів, це 54%, середній показник - 46% (6 осіб), високого значення показника даного типу мислення не було ні у одного учня контрольної групи. З таблиці 3.3 також видно, що в середині навчального року рівень мислення значно підвищився, але до кінця півріччя знову знизився. Аналіз просторово-образного мислення учнів контрольної групи дозволяє припустити, що вони гірші за своїх однолітків з паралельного класу адаптувалися до школи і навчальної програми, в кінці півріччя настало стомлення, яке вплинуло на зниження показника логіко-вербального мислення.

Таблиця 2.3. - Показники просторово-образного мислення учнів ЕГ

№	Досліджувані діти	Показники мислення (в %)				
		1 класс			2 класс	
		1 проба	2 проба	3 проба	1 проба	2 проба
1	А.К.	50	70	70	70	100
2	Б.В.	50	60	100	100	90
3	Д.Д.	60	60	80	80	90
4	Е.В.	50	80	80	80	90
5	З.К.	50	90	100	100	100
6	Л.Г.	60	90	90	90	90
7	Л.А.	40	70	70	70	100
8	С.Г.	50	70	70	70	100
9	С.К.	60	80	80	80	70
10	Ц.Д.	50	70	70	70	100
11	Ч.В.	60	80	70	70	100
12	Ч.А.	50	90	80	80	90
13	Ш.Ю.	60	80	90	90	100
14	Б.Д.	50	60	90	90	100
15	Г.С.	60	70	70	70	90
16	И.Д.	50	60	80	80	70
17	К.Т.	60	70	70	70	100
18	К.М.	40	80	80	70	100
19	Л.В.	60	100	100	100	100
20	М.Э.	60	70	70	70	100
21	Т.А.	40	70	60	60	70
22	Т.Т.	60	70	80	80	100
23	Я.В.	60	70	80	80	100
n= 23	Середнє	53,47	74,35	79,56	79,13	93,48
n= 10	Середнє хлопчики	54	72	78	77	93
n= 13	Середнє дівчатка	53,07	76,15	80,77	80,77	93,84

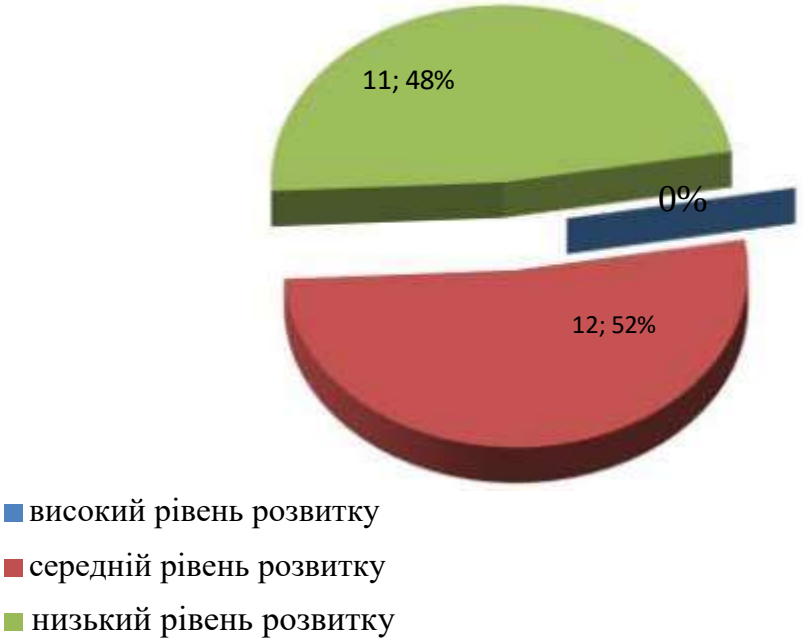

Рисунок 2.4. - Розподіл (в %) дітей ЕГ з високим, середнім та низьким рівнем розвитку просторово-образного мислення на початку навчання у першому класі

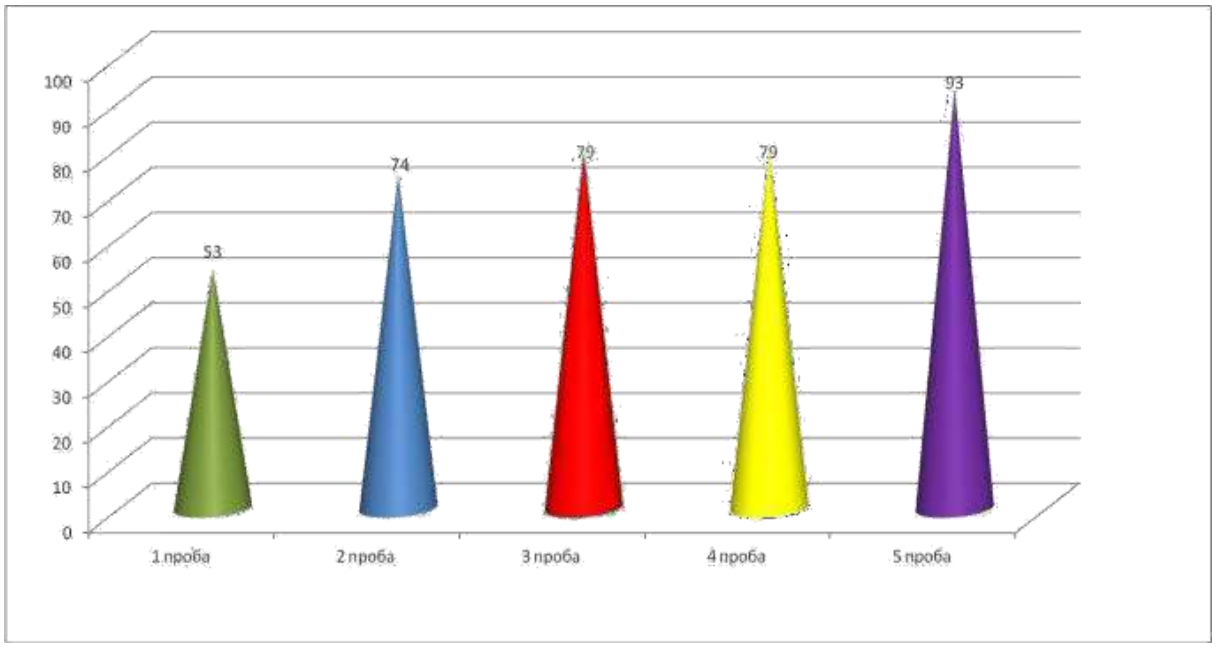

Рисунок 2.5. – Динамікарозвитку просторово-образного мислення ЕГ першого і другого класу за перше півріччя навчання

Таблиця 2.4. - Показники логіко-вербального мислення дітей контрольної групи (праворуких)

№	Досліджувані діти	Показники мислення (в %)				
		1 клас			2 клас	
		1 проба	2 проба	3 проба	1 проба	2 проба
1	Б.А.	70	70	60	100	100
2	Б.Г.	50	70	60	100	100
3	Б.Б.	50	60	50	80	100
4	Г.А.	60	70	70	60	100
5	Г.Я.	70	60	60	40	80
6	Н.Д.	40	60	80	80	100
7	А.Э.	50	60	60	60	60
8	Б.А.	70	50	40	50	70
9	Б.С.	50	60	50	70	100
10	Д.Ц.	40	70	40	100	100
11	М.В.	60	80	60	80	50
12	Т.Д.	70	80	80	70	70
13	Ц.Д.	50	70	80	100	100
n= 13	Середнє	56,15	66,15	60,77	76,15	86,92
n= 7	Середнє хлопчики	55,71	67,14	58,57	75,71	78,57
n= 6	Середнє дівчатка	56,67	65	63,33	76,67	96,67

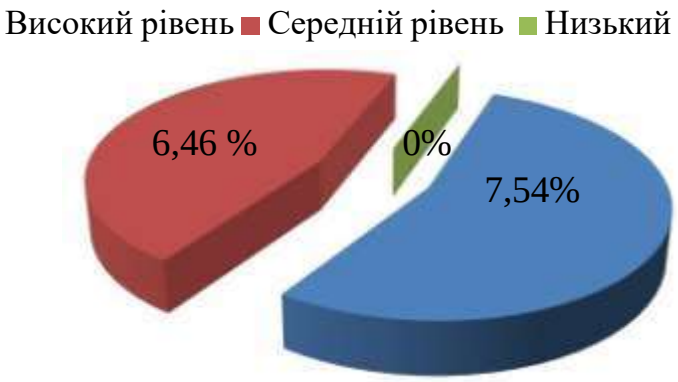

Рисунок 2.6.- Співвідношення (в %) ліворуких дітей контрольної групи з різнем рівнем ровзвитку логіковербального мислення на початку року

Результати другого року навчання, також представлені в таблиці 2.6, в порівнянні з першим роком значно краще, і до кінця півріччя показник вербально-логічного мислення не знизився, а навіть став ще вище. Тобто можна зробити висновок, що учні контрольної групи за півтора року адаптувалися до навчальної програми. Однак, якщо порівнювати показники логіко-вербального мислення в кінці першого півріччя другого класу учнів з двох досліджуваних класів, то його показник школярів експериментального класу вище.

Результати просторово-образного мислення за два роки навчання учнів контрольного класу представлені в таблиці 2.6. Як видно із зазначеної таблиці рівень средньогрупові значення показників даного мислення коливаються від 52,31% до 90,14%. При аналізі даних просторово-образного мислення за перше півріччя першого класу спостерігається та ж картина, що й при аналізі логіко- вербального мислення в цій групі, тобто на початку року у більшості дітей (62%) спостерігалися низькі значення показника просторово-образного мислення, лише у 38% (рис. 2.6) були середні значення показника мислення. Потім до середини першого півріч (на початок листопада) рівень мислення підвищився, а до кінця півріччя (грудень) знизився (табл. 2.6). Дані за другий клас у учнів експериментальної групи набагато краще. Як видно з таблиці 2.6, до кінця першого півріччя другого класу вони різко поліпшили показник просторово-образного мислення, і по його значенню наблизилися до значення даного виду мислення учнів експериментальної групи. На малюнку 3.10 зображена динаміка розвитку логіко-вербального і просторово-образного мислення дітей, що входять до контрольної групи.

Таблиця 2.5. - Показники просторово-образного мислення дітей

№	досліджувані діти	Показники мислення в %				
		1 класса			2 класса	
		1 проба	2 проба	3 проба	1 проба	2 проба
1	Б.А.	60	80	80	80	70
2	Б.Г.	40	50	60	60	100
3	Б.Б.	40	70	50	60	70
4	Г.А.	50	90	60	60	100
5	Г.Я.	70	90	90	90	100
6	Н.Д.	50	70	70	70	100
7	А.Э.	60	50	60	60	80
8	Б.А.	50	50	40	70	100
9	Б.С.	60	70	40	40	80
10	Д.Ц.	50	60	40	50	90
11	М.В.	40	60	70	70	80
12	Т.Д.	50	70	70	70	90
13	Ц.Д.	60	80	80	80	100
n= 13	Середнє	52,31	68,46	62,31	66,15	88,5
n= 7	Середнє хлопчики	52,86	62,86	57,14	62,86	87
n= 6	Середнє дівчатка	51,67	75	68,33	70	90

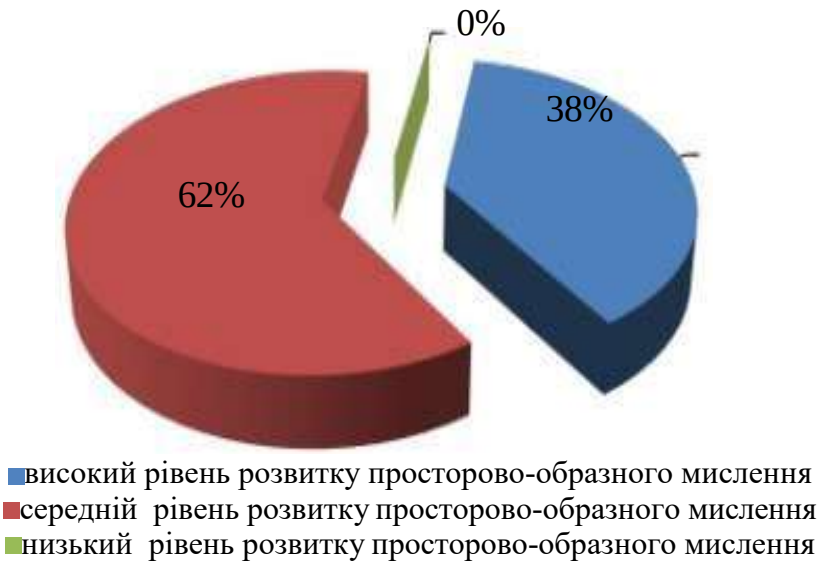

Рисунок 2.7. - Розподіл (в %) дітей контрольної групи з високим, середнім та низьким рівнем розвитку просторово-образного мислення

Нами також було проведено гендерний аналіз отриманих результатів. В раніше поданій нами таблиці 3.1 також відображені результати аналізу логіко- вербального мислення хлопчиків і дівчаток експериментальної групи за перше півріччя першого класу. Як видно з даної таблиці, на початку року у дівчаток з цього класу рівень вербально-логічного мислення був вище, ніж у хлопчиків. Однак в середині першого півріччя вони наздогнали своїх однокласниць, до кінця першого півріччя як хлопчики, так і дівчатка зберегли цей однаковий рівень логіко-вербального мислення.

При аналізі отриманих даних за другий навчальний рік виявилася аналогічна картина змін досліджуваного типу мислень. Спочатку значення показника мислення у хлопчиків були трохи нижче в порівнянні з дівчатками. Однак до кінця першого півріччя як хлопчики, так і дівчатка не відрізнялися за рівнем логіко-вербального мислення.

Що стосується динаміки розвитку просторово-образного мислення, то на початку першого року навчання хлопчики і дівчатка мали однаковий рівень його розвитку. Однак в подальшому дівчинки успішніше вирішували тести, де необхідно було використовувати просторово-образне мислення. У групі дітей другого року навчання між хлопчиками і дівчатками відмінностей в рівні даного типу мислення немає виявлялося.

Аналіз даних, отриманих при дослідженні учнів контрольної групи показав, що на початку першого року навчання хлопчики і дівчатка мали однаковий рівень логіко-вербального мислення. В середині першого півріччя у всіх дітей значення показника даного мислення були вище, в порівнянні з початком експерименту. Однак під кінець року у хлопчиків рівень досліджуваного типу мислення став таким же, як на початку року. У дівчаток цього не сталося, тобто вони більш успішно адаптувалися до навчального режиму і навчальній програмі. В другому класі відмінностей між хлопчиками і дівчатками в рішенні тестів на виявлення логіко-вербального мислення не спостерігалося. Але до кінця півріччя дівчатка краще справлялися з такими тестами.

Що стосується просторово-образного мислення, то в контрольній групі в початковий період експерименту між хлопчиками і дівчатками відмінностей не спостерігалося. В середині дослідження дівчинки демонстрували вищий рівень такого типу мислення в порівнянні з хлопчиками. Але до кінця експерименту між ними відмінностей в рівні аналізованого типу мислення не виявлялося.

Виходячи їх представлених результатів, можна припустити, що діти з контрольної групи адаптувалися до школи і навчальної програми тільки до другого року навчання, на відміну від однолітків з експериментальної групи. У них адаптація відбулася набагато швидше. Ймовірно це пояснюється тим, що навчання за оновленою програмою особистісно-орієнтоване на учня, та ефективний психолого-педагогічний супровід процесу адаптації ліворуких дітей до навчальної діяльності сприяли більш прогресивному розвитку логіко- вербального і просторово-образного мислення дітей експериментальної групи.

Для виявлення стану зорово-просторових особливостей сприйняття и координації були використані методики «Обведи контур», «Пройди лабіринт», результати яких наочно представлені на діаграмах (Рис 2.8, Рис 2.9).

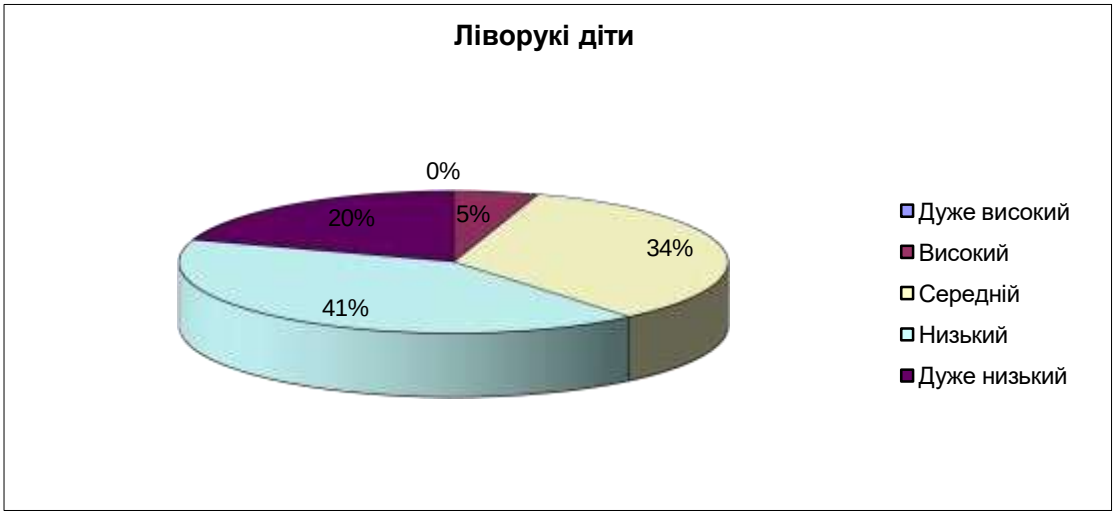

Рисунок 2.8. - Показники рівня розвитку зорово-просторового сприйняття за методикою «обведи контур»

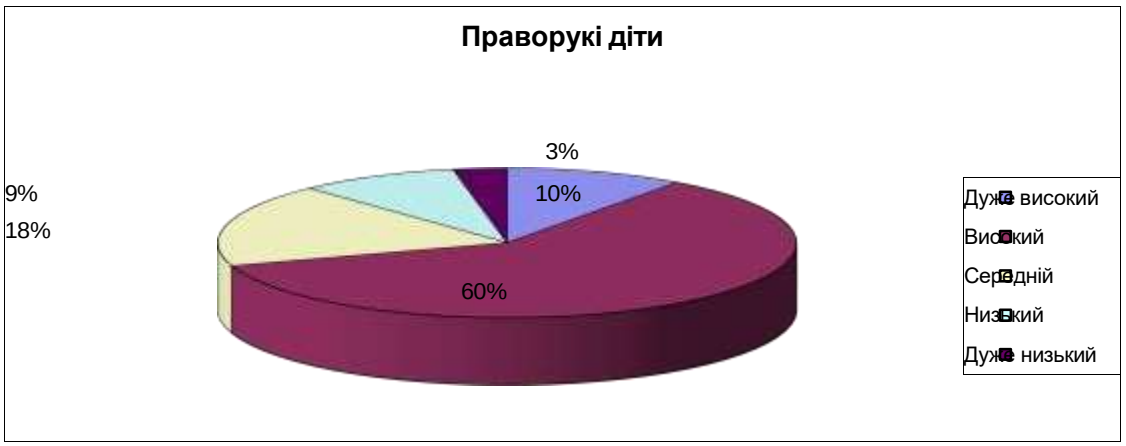

Рисунок - 2.9. Показники рівня розвитку зорово-просторового сприйняття за методикою «Пройди лабіринт»

Результати методики «Пройди крізь лабіринт», що спрямована на виявлення рівня розвитку зорово-просторового сприйняття та координації представлені в наступних діаграмах (Рис 2.10, Рис 2.11).

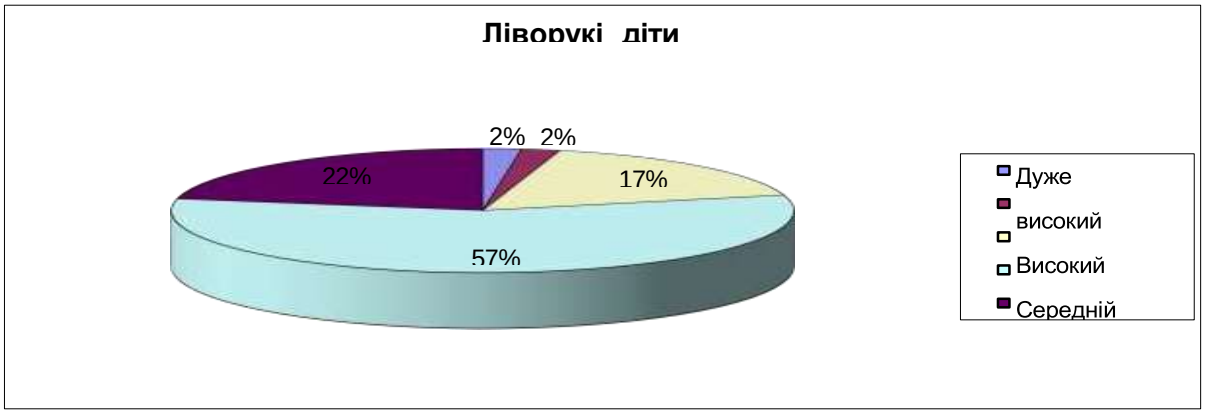

Рисунок 2.10 – Рівень розвитку зорово-просторового сприйняття та координаціїза методикою «Пройди крізь лабіринт» ліворуких дітей

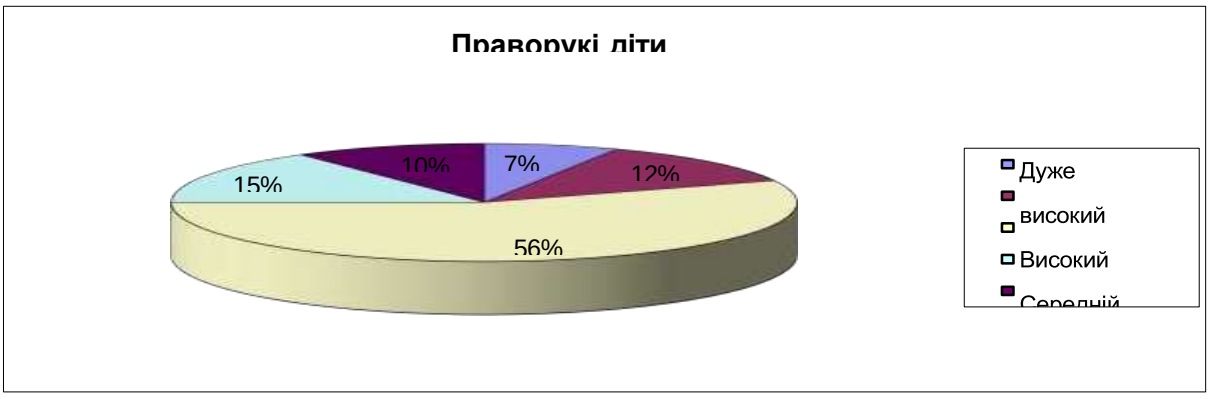

Рисунок 2.11. – Рівень розвитку зорово-просторового сприйняття та координації за методикою «Пройди крізь лабіринт» праворуких дітей

Треба зазначити, що спостерігаючи за виконанням завдань ліворукими дітьми, ми побачили, що у багатьох випадках ліворукі діти досягають потрібних результатів обхідним шляхом, знаходячи найдивовижніші зовнішні та внутрішні засоби (запам'ятовування просторового образу літер через зв'язок їх із знайомими предметами, розрізняння просторових відношень "вгору - вниз" через асоціацію "сонце на небі - земля під ногами", визначення просторових співвідношень деталей предметів або власне предметів шляхом логічних висновків тощо).

Виходячи з аналізу представлених результатів, можемо констатувати, що у ліворуких першокласників показники рівня розвитку зорово-просторового сприйняття та координації на 20-30% нижче, ніж у дітей із провідною правою рукою. Це дає підстави стверджувати, що порушення в системі зорово-рухової координації, недостатній розвиток дрібної моторики значно ускладнюють процес адаптації до школи, утруднюють навчальну діяльність, призводть до численних помилок у вирішенні навчальних завдать і, таким чином, потребують проведення спеціальних корекційно-розвивальних впливів з боку психолога, педагога і батьків.

Для оцінки рівня розвитку логічного і творчого мислення були використані методики П. Торренса і Дж. Гілфорда. Аналіз результатів нашого попереднього дослідження особливостей творчого і логічного мислення школярів з різним типом мануальної асиметрії показав, що найбільш високі усереднені показники логічного мислення (за методикою Гілфорда) спостерігаються у праворуких учнів – 111,6 а у ліворуких першокласників дещо нижчі результати – 102,5. Найбільш високі усереднені показники творчого мислення (за методикою Торренса) спостерігаються навпаки у в групі ліворуких дітей – 115,4, а праворукі показали результат у – 104,3.

Результати проведеного нами дослідження підтверджують необхідність навчання, спрямованого на активацію не тільки вербального, а й образного компонента мислення. Значна частина досліджуваних дітей мали праволатеральний профіль функціональної міжпівкульна асиметрії мозку. На

початку навчального року показники логіко-вербального і просторово-образного мислення у дітей контрольної і експериментальної груп перебували на однаковому рівні. Крива розвитку мислення учнів експериментальної групи підвищується на протязі всього періоду експерименту. Крива розвитку мислення школярів, що навчаються в контрольній групі має хвилеподібний характер. У середині експерименту рівень логіко-вербального і просторово-образного мислення у дітей з експериментальної групи був вище, ніж у учнів контрольного класу, які лише до кінця експерименту досягли рівня своїх однолітків. Значення показника мислення у хлопчиків протягом усього експерименту були незначно менше, в порівнянні з дівчатками.

2.3. Роль особливостей когнітивних процесів у формуванні дезадаптації ліворуких дітей в процесі навчальної діяльності

З метою якісного та змістовного аналізу експериментальної вибірки було проведено анкетування батьків та педагогів ліворуких дітей. Опитування проводилось за допомогою бесіди та анкетування. Результати аналізу отриманих даних свідчать про те, що у 65,86 % ліворуких дітей у сім'ї були лівші*; усі батьки вважають, що їх діти мають багато ускладнень і в школі, і у позашкільному житті; 87,2 % ліворуких дітей неохоче ходять до школи**; не можуть звикнути до шкільного розпорядку 60,97% ліворуких дітей, 78,05 % ліворуких дітей мають негативне ставлення до школи; 60,98% ліворуких дітей витрачають більш ніж 3 години на підготовку домашніх завдань і 75,61% при цьому потребують допомоги , тому що не здатні знайти і самостійно виправити помилки; 75,61% з них відчувають перевтому від виконанні шкільних завдань*; тільки 7,32% батьків ліворуких першокласників вважають, що вчитель допомагає дитині подолати труднощі адаптації до школи.

Таким чином, у більш ніж, 62% ліворуких першокласників склалося негативне ставлення до навчання у школі.** Для виявлення достовірності отриманні результати були перевірені за допомогою коефіцієнта Стюдента і склали від $p \leq 0,01$ (*) до $p \leq 0,05$ (**).

Слід відзначити, що опитування проводилось у середені вересня на початку навчального року, і тому, отримані дані свідчать про раннє формування негативної, афективно насиченої настанови до школи і навчальної діяльності як з боку ліворуких першокласників, так і з боку її батьків.

Ця тенденція підтверджується і результатами методики «Бесіда про школу», що вказують на переважання у ліворуких дітей орієнтації на дошкільні види діяльності, і дозволяють зробити висновок про не сформованість у ліворуких першокласників мотиваційного і емоційного компонентів психологічної готовності до школи. На нижченаведені діаграмі представлені дані ліворуких і праворуких дітей стосовно переважаючих мотивів діяльності. Так, у ліворуких першокласників виявлено 54% відповідей, що вказують на орієнтацію на дошкільні види діяльності і 46% на внутрішню позицію, що характеризується змістовністю.

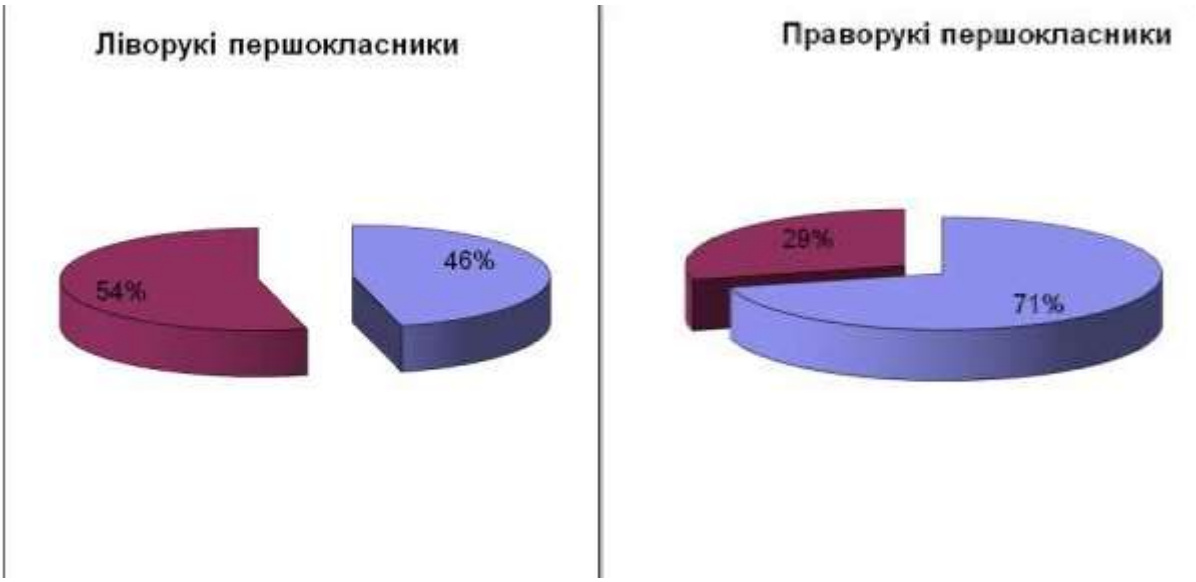

Рисунок 2.12. - Результати методики «Бесіда про школу»

Праворукі діти за цією методикою, навпаки виявили 29% орієнтації на дошкільні види діяльності і відповідно 71% змістовної внутрішньої позиції учня.

Оптимальні психолого-педагогічні умови для реалізації потенційних можливостей дитини, для створення ситуації успіху повинні формуватися з урахуванням мозкової організації пізнавальних процесів.

А.Л. Сиротюк підкреслює значення настанови на діяльність в навчальній діяльності. Зокрема, вчена зазначає, що саме вчитель формує в учнів мотив досягнення успіху. Ситуація успіху, пов'язана з мотиваційною сферою, на даному етапі визначається в основному психологічними аспектами інди- відуальності дитини.

Теоретичний аналіз наукових досліджень з проблеми навчання і виховання дітей-лівшей і ліворуких довів, що лівшество і ліворукість є результатом структурно-функціональної організації діяльності мозку. Функціональна асиметрія мозку визначає специфіку розвитку когнітивної, емоційно-вольової і мотиваційної сфер особистості, обумовлює специфіку навчання, виховання й адаптації дітей цієї категорії у початковій школі.

Школа, навчання, особливо в перші місяці, в перший рік вимагають від дитини тривалого напруження, викликають сильне стомлення, пред'являють підвищені вимоги до особистісних якостей. Новий колектив, нові друзі, нові вимоги - це зовсім не просто для будь-якої дитини, а для ліворуких - тим більше, адже особливості асиметрії впливають і на характер реакції організму на будь-які зовнішні впливи.

Період пристосування до школи (період адаптації) досить тривалий за часом - 4-6 тижнів. А наші опитування показують, що батьки "відводять" на адаптацію не більше однієї-двох тижнів, вчителі - більше - дві-три тижні. В цей період важко все: і наступні один за одним нові уроки (потрібно швидко переключатися з одного незвичного виду діяльності на інший, настільки ж незвичний), і значна статичне навантаження (потрібно сидіти у відносно нерухомій позі, не крутячись), і незнайомі діти (добре ще тим, хто ходив в

дитячий сад, а як впоратися з незручністю тим, хто був до школи вдома з бабусею чи мамою?).

Спеціальні дослідження показали, що ліворукі діти мають деякі особливості адаптації, їм ще важче, ніж іншим, тому що для них характерні підвищена емоційність і вразливість. Крім того, високий рівень тривожності поєднується у ліворуких дітей із збудливістю, чутливістю, невпевненістю в собі, відповідальністю, сумлінністю, а також хорошим розумінням соціальних нормативів. Необхідно підкреслити, що ліворукі діти орієнтовані на спілкування. Саме спілкування з однолітками служить для них джерелом позитивного емоційного підкріплення, в якому ці діти дуже потребують.

Виникнення конфліктів у взаєминах з дорослими і однолітками є для лівшів дуже сильним психотравмирующим фактором і створює додаткові труднощі в процесі адаптації до школи. Багато батьків і вчителі скаржаться на підвищену емоційність шульги (вони швидко і "по дрібницях" ображаються, сильно переживають будь різко сказане слово, дуже чутливі до образ і нерозуміння однолітків). Ми не випадково написали "скаржаться", це дійсно так, і швидше за все ці скарги - результат нерозуміння особливостей дитини, бажання бачити його таким, як усі. І дослідники, і батьки, і вчителі часто підкреслюють схильність ліворуких дітей до усамітнення, труднощі контактів не лише з дорослими, а й з однолітками.

Зорово-просторові функції у шульг, як і у праворуких, виконуються правою півкулею головного мозку, в той час, як завдання по візуально-просторового орієнтування краще виконуються такими дітьми лівою рукою. Тому переучування ліворуких дитини часто позначається не тільки на її мовних здібностях, але і порушує процес оволодіння орієнтуванням у просторі, так як пригнічуються функції правої півкулі. При цьому страждає зорово- рухова координація, вміння аналізувати просторові відносини між об'єктами, послаблюється увага, уповільнюється темп інтелектуальної діяльності.

Першокласники-лівші значно відстають від правшів у розвитку тонко координованих рухів руки. У них часто спостерігається тремор, рухи нечіткі, повільні, незручні. Нерідко дитині для виконання завдання необхідно кілька спроб, під час роботи вона напружена, нервується, рухи скуті.

Дослідження зорово-моторної координації ліворуких першокласників показали труднощі копіювання, які проявляються в порушенні пропорцій, розмірів, напрями рухів. При копіюванні фігур лінії «тремтячі», з розривами, додатковими штрихами, відзначаються неточності з'єднання кутів фігур. Час виконання завдань з копіювання значно перевершує час аналогічної роботи правшів.

Ліворукі діти емоційно чутливі, вразливі, тривожні, образливі, дратівливі, у них знижена працездатність і підвищена стомлюваність. У дітей з вимушеною ліворукістю майже завжди можна спостерігати зниження адаптивних можливостей, підвищену збудливість, тривожність, неврозоподібні розлади. Характерним для ліворуких дітей можна вважати асинхронний розвиток деяких психічних функцій: випередження емоційно-вольових і відставання у розвитку психомоторних функцій та просторового сприйняття.

Для підвищення ефективності навчання ліворуких необхідно якомога частіше звертатися до можливостей правої півкулі, щоб повніше використовувати притаманні їй особливості: велику швидкість і емоційність сприйняття, узагальненість, цілісність, образність, залучення мимовільної пам'яті. З цією метою на заняттях з такими дітьми корисно використовувати різні моделі, макети і схеми.

В результаті констатувального етапу експерименту було конкретизовано специфічні труднощі, загальні закономірності навчання й адаптації ліворуких дітей.

Чинниками ризику, які значно ускладнюють процес адаптації і навчання цих дітей у початковій школі, є: невідповідність функціональних можливостей ліворуких дітей і ліворуких вимогам педагогів (традиційна система навчання орієнтована на розвиток вербальної, раціональної лівої

півкулі мозку), недорозвинення необхідних міжпівкульових та внутрішньопівкульових зв'язків у процесі розвитку мозкових структур (пропоновані школяру вимоги випереджують його вікову готовність до виконання поставлених завдань); несформованість системи професійних мотивів і переконань педагогів щодо важливості індівідуальної роботи з цією категорією дітей; відсутність ефективної роботи вчителів з батьками ліворуких дітей з профілактики виникнення труднощів у вихованні і навчанні; невміння педагогів проводити первинну діагностику індивідуальних особливостей дітей цієї категорії і на цій підставі визначати мету і завдання педагогічної взаємодії, проводити аналіз навчальних можливостей дітей, використовувати різноманітні, індивідуальні форми роботи на уроці.

Найбільш значущими труднощами і проблемами в навчальній діяльності є: порушення в системі зорово-рухової координації, недостатній розвиток дрібної моторики, повільний темп читання і діяльності на уроці, зниження емоційно-вольового контролю;

Психологічними причинами труднощів ліворуких дітей у початковій школі є: розбіжність домінування функцій у моторному, зоровому і слухомовному аналізаторах, нестабільна окодомінантність, незакінчений процес формування латерального профілю у дітей; занижені можливості адекватного реагування на стресові ситуації.

Таким чином, навчаючи і виховуючи ліворуку дитину потрібно пам'ятати, що ні в якій ситуації він не повинен відчувати негативне ставлення до ліворукості. Ліворука дитина, як правило, швидко стомлюється, а значить, день дитини повинен бути побудований так, щоб не було перевантаження і перевтоми.

Знання особистісних і психологічних особливостей ліворуких першокласників необхідно батькам, щоб найбільш ефективно організувати пізнавальну діяльність дитини-лівші і ефективно подолати труднощі у навчанні та ускладнення адаптації до школи.

Специфіка пізнавальної діяльності ліворуких першокласників повинна враховуватися педагогами та психологами при організації навчання ліворуких дітей у масових і спеціальних освітніх установах. Саме такий комплексний підхід допоможе ліворукій дитині адаптуватися в колективі, відчути свою успішність і впоратися з труднощами шкільного навчання.

РОЗДІЛ 3
ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ КОГНІТИВНОГО РОЗВИТКУ ЛІВОРУКИХ ДІТЕЙ В УМОВАХ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Програма корекційно-розвивальних занять з когнітивного розвитку ліворуких дітей молодшого шкільного віку

Для успішної адаптації ліворуких дітей до навчальної діяльності пропонуємо розроблену нами з урахуванням потреб ліворуких учнів програму психологічного супроводу яка має назву «Адаптація до школи».

Програма розрахована на роботу з групою ліворуких (і інших) дітей, які відчувають труднощі адаптації до школи. Вона спрямована на розвиток та вдосконалення комунікативних навичок, уважності, просторових уявлень, формування розумового плану дій та мовленнєвих функцій, розвиток продуктивності психічної діяльності.

Групові заняття проводяться в ігровій формі та включають методики, що стимулюють розвиток дитини як у сфері взаємин, так і в пізнавальній діяльності. Ігрова діяльність навчає дитину керувати власною поведінкою та через взаємодію з іншими розширює її рольовий репертуар. Спілкування в групі розширює межі бачення дитиною власних можливостей через відбивання дій інших та з іншими.

Створення ситуації успіху виявляє здатність дитини до самоактуалізації та ефективнішого засвоєння знань. Найбільш привабливі - рольові ігри. Але найслабшим ланцюжком у дітей, які відчувають труднощі у школі, є розвиток мовлення. Цим дітям важко висловлювати власні думки та почуття, звертатися до інших, отримувати зворотний зв'язок.

Для розвитку мовлення зазвичай використовують такі прийоми: розігрування відомих казок та створення власних із подальшим їх розігруванням, створення детективу, розігрування сценок із життя дитини.

Вдосконалення спонтанного мовлення дитини сприяє формуванню мисленнєвих операцій, логічних умовиводів.

Систему корекційної роботи розділено на 4 блоки – табл. 3.7.

Таблиця 3.1 - Система коррекційної роботи за програмою психологічного супроводу адаптації ліворуких дітей до учбової діяльності

Блок 1 Розвиток та вдосконалення комунікативних навичок	**Блок 2 Розвиток мовленнєвої та мисленнєвої діяльності**	**Блок 3 Розвиток довільності психічної діяльності**	**Блок 4 Розвиток просторових уявлень**
1	2	3	4
1. Розвиток уміння володіти засобами спілкування	1. Розширення знань про навколишню дійсність, що сприяють поліпшенню соціальних навичок	1. Формування уміння працювати за зразком та відповідно до інструкції психолога	1. Формування вміння розрізняти геометричні форми
2. Формування установки на взаємодію та доброзичливе ставлення до однокласників.	2. Формування розгорнутого монологічного та діалогічного мовлення, розвиток уміння правильно й послідовно викладати власні думки, дотримуючись правил побудови повідомлення	2. Розвиток довільної регуляції поведінки і природної рухової активності у навчальних ситуаціях та в позаурочній взаємодії з однолітками й дорослими	2. Засвоєння учнями поняття «величина»
3. Формування вміння колективного обговорення завдань	3. Формування понятійного апарату та розвиток основних розумових операцій: аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення	3. Формування довільності як компоненту мовленнєвої діяльності, оволодіння планувальною функцією мовлення	3. Засвоєння таких характеристик простору, як відстань та напрямок, правильне використання понять

Продовження таблиці 3.1

4. Уміння встановлювати позитивні взаємини з оточенням: вислуховувати товаришів, коректно виражати своє ставлення до співбесідника	4. Формування граматичних систем мовлення, розширення словникового запасу	4. Розвиток та вдосконалення навичок самостійної навчальної діяльності	4. Ознайомлення з правилами просторової організації робочого (навчального) матеріалу
5. Формування позитивного образу «Я»		5. Розвиток уміння визначати шляхи та засоби досягнення навчальних цілей	5. Розвиток просторової орієнтації в зошиті та приміщенні
		6. Формування вміння здійснювати контроль за власною діяльністю	6. Формування вміння орієнтуватися в просторі за допомогою простої схеми
		7. Розвиток уміння підпорядковувати свою діяльність часу	7. Вдосконалення координації рухів у просторі
			8. Навчання практичного оперування об'єктами, розвиток окоміра
			9. Формування вміння маніпулювати образами, роблячи різні мисленнєві перетворення: обертання, розчленування на частини та поєднання їх у ціле, перегрупування вихідних елементів

Програму корекційно-розвивальних занять розраховано на 50 годин, по 4 години на тиждень. Тривалість кожного заняття 40-45 хвилин.

При плануванні і проведенні занять із ліворукими дітьми молодшого шкільного віку, які мають труднощі в адаптації, слід враховувати деякі принципи організації корекційно-розвивального процесу:

1. Ускладнення поставлених завдань: від спільного виконання завдання з докладним інструктажем до творчих, самостійних робіт (учням пропонують працювати самостійно або придумати подібне завдання).

2. Проведення занять із використанням матеріалу, близького до навчальної програми. Це забезпечує їх вищу ефективність, оскільки дає можливість здійснювати трансляцію вмінь та навичок, отриманих на корекційних заняттях на уроці.

3. Використання ігрових методів і прийомів роботи, що містять елемент змагання. Для цих дітей ігровий мотив найчастіше є провідним, а рівень навчальної та шкільної мотивації достатньо низький. Крім цього, постійні невдачі у школі сприяють формуванню або заниженої самооцінки, або, навпаки, неадекватно завищеної (як захисний механізм). Дітям із низькою самооцінкою ігровий характер занять допомагає позбавитися страху щодо можливих невдач, а групові завдання та вправи з елементом змагання дають змогу учням із завищеною самооцінкою отримати зворотний зв'язок щодо їхніх можливостей.

4. Застосування системи штрафів та заохочень. Цей принцип – хороший засіб виховання організованості, зібраності дій та відповідальності за результат власної або командної роботи. Заохоченням може бути «зірочка», а штрафом - «ворона» («ловив ґав», тобто був неуважний, часто відволікався), що їх отримує учень. Наприкінці кожного місяця підраховують кількість «зірочок» та «ворон» у кожного учня.

5. Чергування рухливих та малорухливих завдань і вправ, застосування фізкультхвилинок. Чергування письмових та усних форм роботи. Ця умова є обов'язковою під час роботи з такими дітьми, оскільки дає їм можливість розподілити власну енергію і сприяє зняттю втоми й підвищенню працездатності.

6. Використання вправ на перевірку уважності.Цей прийом застосовується з метою організації уважності та встановлення зворотного зв'язку з учнями. Це можуть бути запитання на кшталт: «Хто мене почув -

покажіть великий палець»; або використання контрольних карток:

«Увага!», «Тиша!», на яких зображені різні символи, що відповідають цим вимогам.

Схема побудови корекційно-розвивального заняття:

1. ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП

Привітання - Новини - Комунікативна гра

2. ОСНОВНИЙ ЕТАП ЗАНЯТТЯ

Розвиток довільності та Розвиток мовлення та Домашнє завдання просторових уявлень мислення

3. ЗАКЛЮЧНИЙ ЕТАП ЗАНЯТТЯ

Рухова тематична гра або Комунікативна гра Традиційне прощання ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП

Кожне заняття традиційно починається з процедури привітання, яка не тільки сприяє згуртуванню дітей, а й налаштовує їх на позитивну взаємодію.

Наприклад, можна запропонувати таку вправу. Діти довільно рухаються по кімнаті під музику та, зустрічаючись одне з одним, посміхаються і промовляють лише два слова: «Здрастуй, (ім'я дитини)», а потім продовжують рух. Завдання можна змінювати, додаючи плескання в долоні, потискування рук тощо; психолог і діти стають у коло і, тримаючись за руки, промовляють по складах: «Здра-стуй-те», роблять кілька кроків уперед, зустрічаючись у центрі кола.

Наступна обов'язкова вправа, позначена як «Новини», містить ряд дуже важливих моментів: по-перше, діти мають можливість обмінятися інформацією про останні події, що відбулися з ними; по-друге, обговорити результати домашнього завдання та згадати зміст останнього заняття і, по-третє, поділитися своїм настроєм (наприклад, дітям пропонується оцінити в балах свій настрій і показати його на пальцях).

Завершує початковий етап рухова комунікаційна гра, яка проводиться з метою підвищення енергетичного ресурсу групи, формування позитивного емоційного настрою на продовження заняття, а також сприяє

розвиткові колективних форм взаємодії, які проявляються в доброзичливому ставленні до однокласників, умінні підпорядковувати власні дії зовнішнім вимогам.

Комунікативні ігри, що використовуються на початку та наприкінці заняття, мають деякі специфічні відмінності. Умовно їх можна назвати «Гра-енергізатор» (початок заняття) та «Гра-оптимізатор» (наприкінці заняття). Метою комунікативної гри наприкінці заняття є розвиток рефлексії, яка виявляється в осмисленні власних дій та станів, пізнанні свого внутрішнього світу, а також у формуванні позитивного образу «Я». Кожен учасник групи перед прощанням має отримати «погладжування» або з боку однокласників та психолога, або самому заявити про власні досягнення та успіхи. «Гра-оптимізатор» зазвичай малорухлива. Основне її завдання - отримання дітьми позитивного досвіду спілкування, створення позитивного самосприйняття незалежно від реальних успіхів дитини у навчальній діяльності й підвищення настрою наприкінці заняття.

ОСНОВНИЙ ЕТАП

Основний етап заняття має корекційно-розвивальний характер і спрямований на формування основних функцій, необхідних для засвоєння навчального матеріалу: довільності, просторових уявлень, мовлення та мислення.

Продуктивність у молодшому шкільному віці виражається в умінні розуміти цілі, що їх встановив дорослий, та діяти відповідно до них, виконувати дії за зразком, організовувати власну діяльність, самостійно плануючи способи досягнення мети.

Вправи з розвитку продуктивності та просторових уявлень, як правило, проводяться в письмовій формі, тому в кожної дитини обов'язково має бути зошит у клітинку та простий олівець. Це найдовший за часом відрізок заняття - від 10 до 15 хвилин.

Завдання та вправи на розвиток мовленнєвої та мисленнєвої діяльності поєднані невипадково. Логічне мислення - це мислення мовленнєве, де слово

є й основою, і засобом, і результатом цього процесу. Розвиток логічного мислення багато в чому залежить від рівня розвитку мовлення дітей, а формування мисленнєвих операцій (аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення) визначається ступенем участі мовлення у процесі розумової діяльності. Завдання та вправи даного блоку проводяться в усній формі, але потребують великої кількості стимульного матеріалу (карток із малюнками та словами, репродукцій тощо) і дуже часто супроводжуються процесом малювання. Тому в класі повинні бути кольорові олівці, фломастери та папір.

Завершує основний етап процедура домашнього завдання. Найчастіше це - невеличкі творчі роботи. Наприклад, після заняття, яке було присвячене умінню орієнтуватися в приміщенні за планом, дітям пропонують намалювати свій план власної кімнати, а на наступному занятті надається можливість розповісти про неї. Домашнє завдання ставить за мету не тільки закріплення отриманих знань, а, в першу чергу, надає можливість дитині заявити про себе.

ЗАВЕРШАЛЬНИЙ ЕТАП

Завершальний етап – проведення або рухливої тематичної гри, яка підтримує основне завдання й націлена на відпрацювання однієї з пізнавальних функцій, або комунікативної «гри-оптимізатора», про яку згадувалося вище. Такі ігри сприяють розслабленню дітей наприкінці роботи та формують позитивне ставлення до заняття в цілому.

Кожне заняття традиційно закінчується процедурою прощання, яку можна придумати разом із дітьми. Наприклад, може бути виконана така вправа. Діти, взявшись за руки, щільно збираються в коло. Потім, промовляючи по складах

«До по-ба-че-ння», роблять коло ширше й у кінці розмикають руки.

Природно, що в кожному конкретному випадку слід враховувати індивідуальні особливості кожної дитини, класифікацію труднощів та динаміку перебігу корекційного процесу. Тому, спираючись на наведену схему та результати нашого дослідження, ми побудували власний цикл

корекційно- розвивальних занять для ліворуких дітей, використовуючи ігри та вправи, що запропоновані далі.

Вправа №1. Психолог пропонує дитині “пробігти по стежці”, з’єднавши лінією зображення їжачка і хатинки. Дитині потрібно пояснити, що лінію необхідно проводити, не відриваючи ручку (олівець) від паперу.

Інструкція: Ти – їжачок. Тобі потрібно добігти до хатинки. Ти будеш бігти ось так (на малюнку-зразкові дорослий показує як треба бігти). Олівець повинен рухатись весь час на папері, не відриваючись від нього. Бігти треба рівно по стежці, щоб не звалитися у провалля (рис. 3.1).

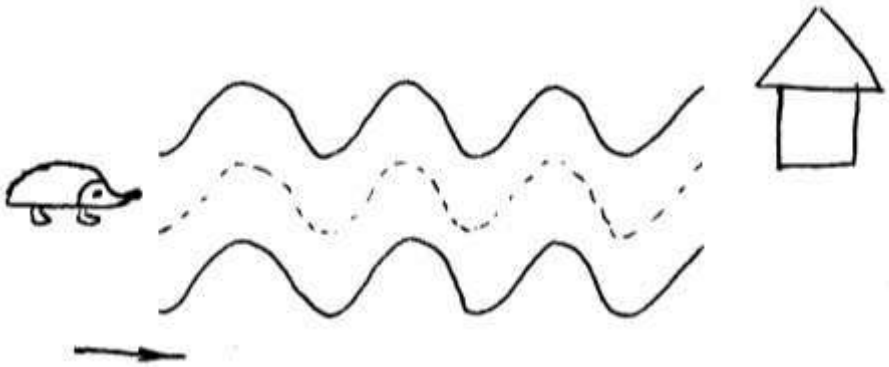

Рисунок 3.1. - Малюнок-зразок “Доріжка їжачка”

Вправа №2. Психолог пропонує дитині “побудувати” мур навкруги фортеці. Мур необхідно “будувати” не відриваючи олівець від паперу.

Інструкція: Ти будівельник. Тобі необхідно побудувати навкруги фортеці захисний мур. Спробуй не відривати олівець від муру до тих пір, поки не дійдеш до повороту (рис. 3.2).

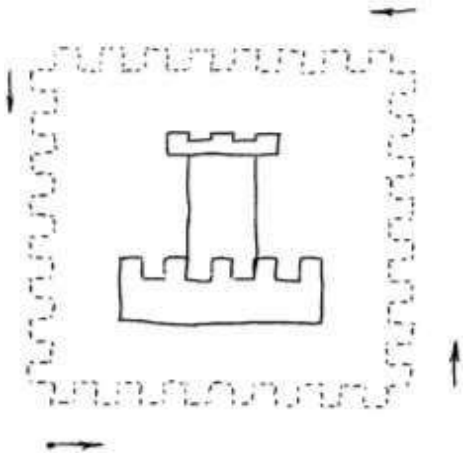

Рисунок 3.2. - Малюнок-зразок “ Ти будівельник”

Вправа №3. Психолог пропонує дитині намалювати за зразком спочатку “бурхливе” море, а потім спокійне. Фрагментів “хвиль” може бути від 1 до 5 (важливо, щоб дитина не втомилася і в неї не зникло бажання працювати) (рис. 3.3).

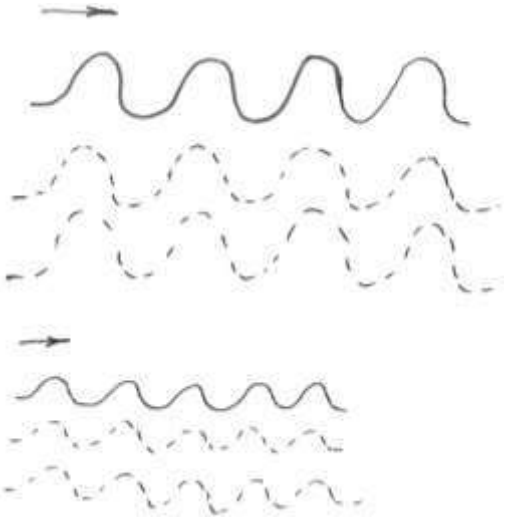

Рисунок 3.4. - Малюнок-зразок фрагментів “хвиль”

Вправа № 4. Перед дитиною дорослий кладе листочок паперу, на якому намальовано дерево. Дитині необхідно намалювати на дереві листочки. Можна уточнити, яка зараз пора року, якого кольору листочки в цю пору року, якої форми будуть листочки (рис. 3.16).

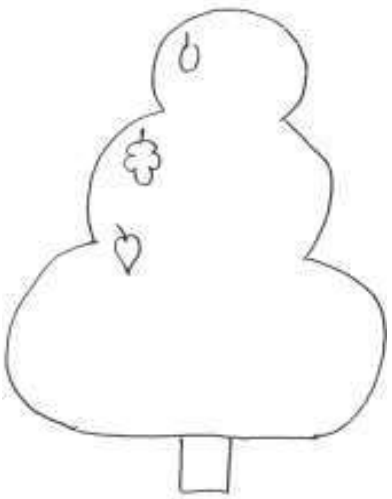

Рисунок 3.4. - Малюнок-зразок

Вправа №5. Інструкція: “Діти, ялинка захворіла, в неї обсипалися майже всі голочки. Потрібно допомогти ялинці знову стати лісовою красунею. Візьми зелений олівець і намалюй на гілочках голочки. Намагайся малювати голочки за зразком” (рис. 3.5).

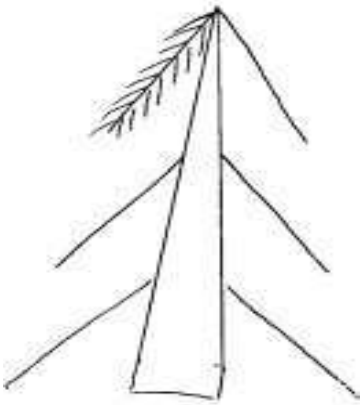

Рисунок 3.5. - Малюнок-зразок “ялинка захворіла”

Вправа №6. Дорослий кладе перед дитиною листок паперу, на якому намальований потяг.

Інструкція: “Для того, щоб потяг міг вирушити у дорогу, потрібно, щоб із труби пішов дим”. Допоможи потягові, намалюй олівцем дим. Продовжи і залізничну колію, щоб потяг не зійшов із рельсів” (рис. 3.6).

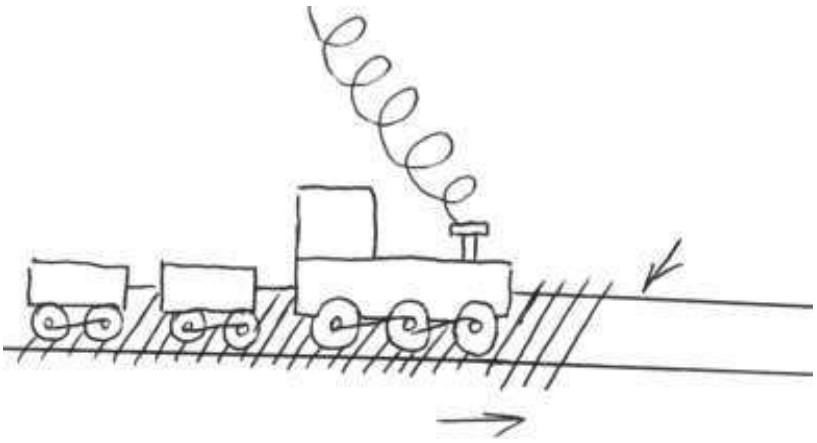

Рисунок 3.6. - Малюнок-зразок “Продовжи залізничну колію”

Вправа № 7. Інструкція: “Хитра лисичка зруйнувала будиночок зайчика. Допоможи зайчику відремонтувати будиночок. Затопи йому пічку, щоб із димаря пішов димок” (рис. 3.7).

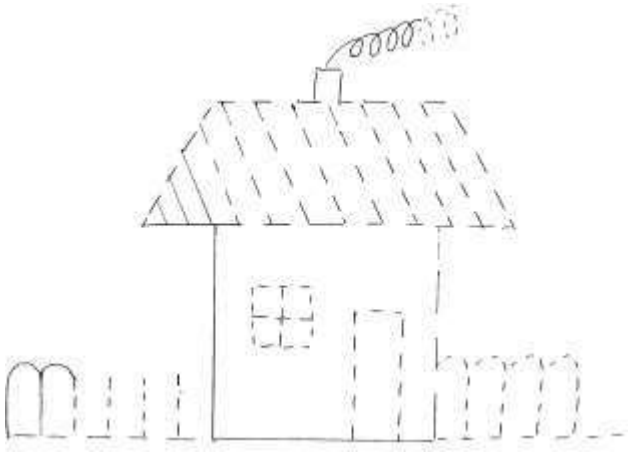

Рисунок 3.7. - Малюнок-зразок “Допоможи зайчику відремонтувати будиночок”

Вправа №8. Інструкція: “Діти, допоможіть сонечку розбудити всіх, хто є на малюнку. Простягніть його промінці до кожної тваринки” (рис. 3.8).

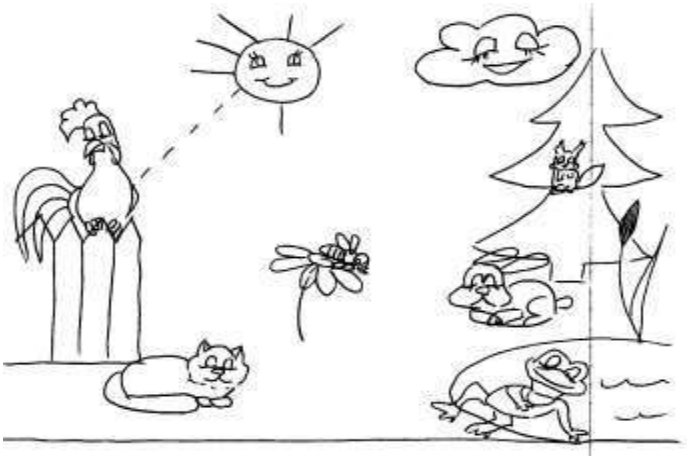

Рисунок 3.8. - Малюнок-зразок “Допоможіть сонечку розбудити всіх”

Вправа №9. Інструкція: “Діти, допоможіть мишенятам насушити бубликів” (рис. 3.9).

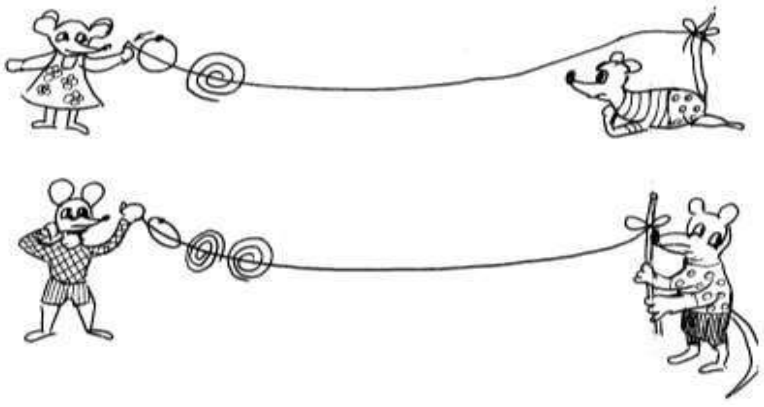

Рисунок 3.9. - Малюнок-зразок “Допоможіть мишенятам насушити бубликів”

Вправа №10. Інструкція: “Діти, розгляньте малюнок. Зверніть увагу, що спочатку було сонечко, потім з’явилися хмаринки і пішов дощ. Намалюйте краплинки, які випали із кожної хмаринки, а потім почалася злива (рис. 3.10). Покажіть куди падали б краплини, якби був вітер (зліва, справа).”

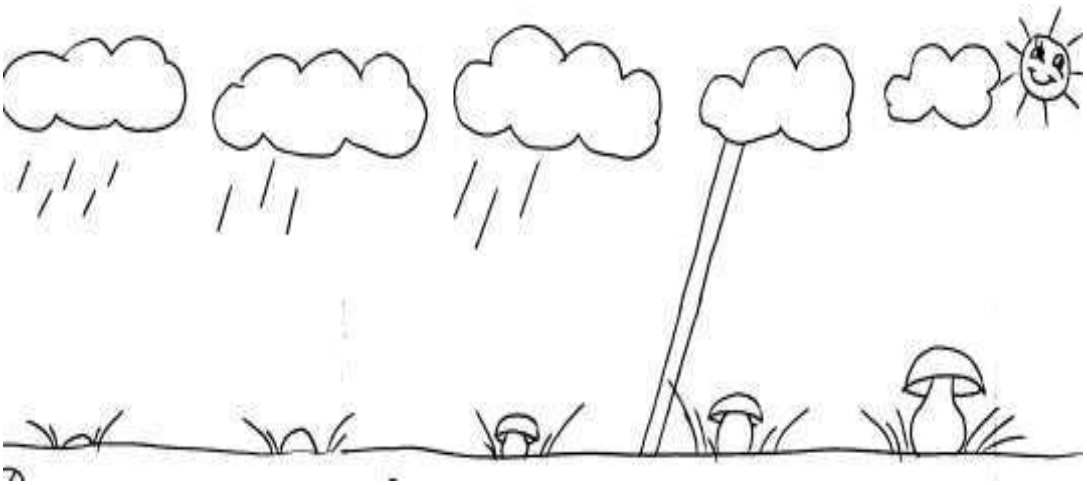

Рисунок 3.10. - Малюнок-зразок “Краплинки дощу”

Впровадження на початку 2018 року програми психологічного супроводу адаптаційних можливостей ліворуких дітей до учбової діяльності ефективно вплинуло на адаптаційні можливості ліворуких школярів.

Ліворуки діти стали більш вільними і відкритими. У них з’явився мотив досягнення успіху, підвищилася активність, з’явилася впевненість у собі. Вони набудуть здатності адекватно оцінювати результати своїх дій, не боятися помилок, про що свідчать отримані наприкінці першого півріччя показники загального рівня адаптованості (у балах від 1 до 10) до умов навчальної діяльності ліворуких учнів.

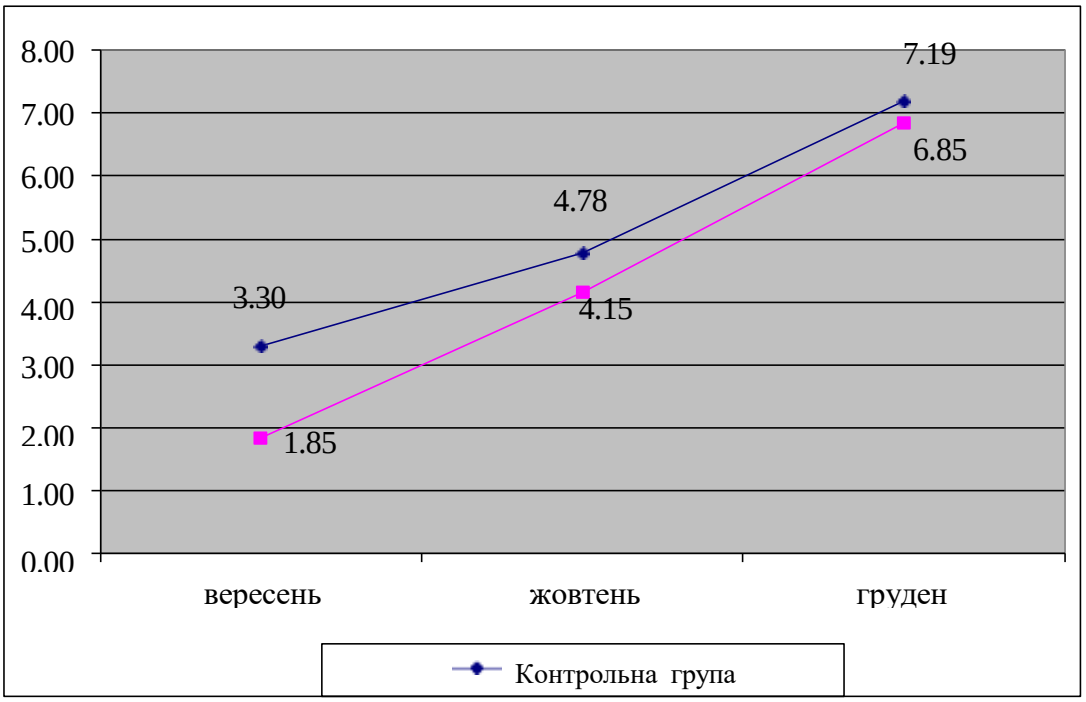

Рисунок 3.11. - Динаміка загального рівня адаптованості у контрольній та есперементальній групі (у балах від 1 до 10)

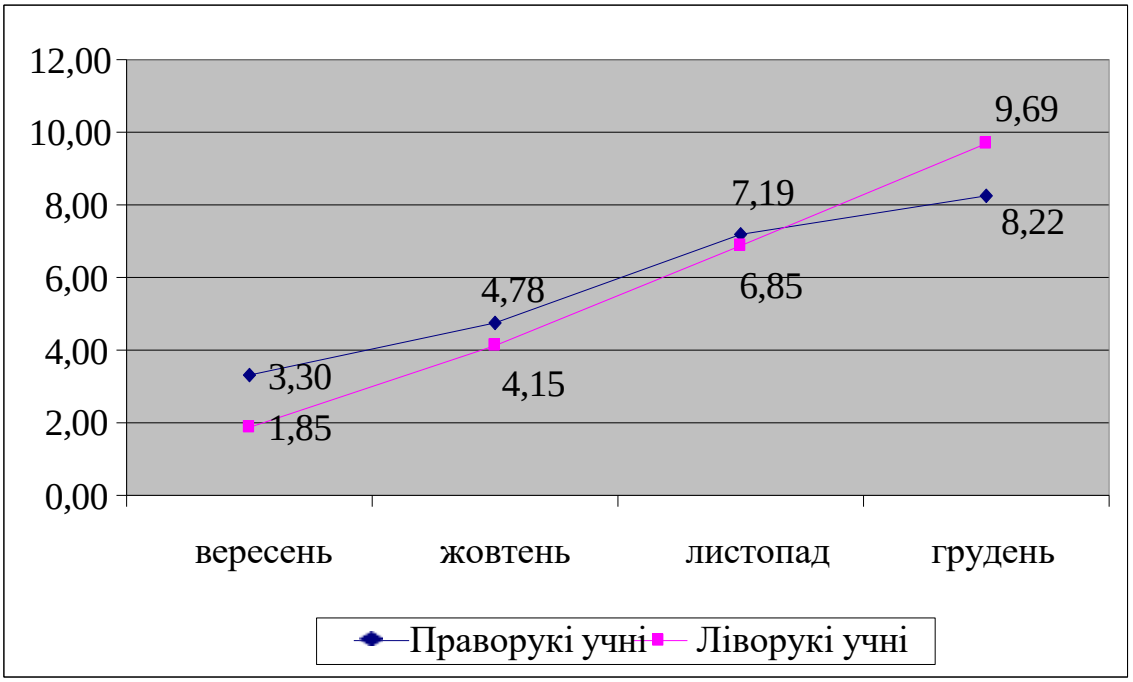

Рисунок 3.12. - Динаміка загального рівня адаптованості у лвоуких та праворуких дітей за перше півріччя навчання (у балах від 1 до 10)

Як можна побачити з рис. 3.12 протягом досліджуваного періоду рівень адаптованості праворуких та ліворуких учнів до умов навчальної діяльності постійно підвищувався, але при цьому рівень адаптованості лівшей є нижчим ніж у праворуких дітей. Це й формує в них високий рівень самоконтролю.

Таким чином, результати, отримані в ході емпіричного дослідження підтвердили нашу гіпотезу і показали, що ліворуким учням більш складно адаптуватися до умов навчальної діяльності, у зв'язку з чим вони потребують спеціального психологічного супроводу в період адаптації до умов навчальної діяльності.

На нашу думку, найважливіша зміна полягає в підвищенні рівня навчальної адаптації, виконання розроблених нами вправ ліворукі діти стали проявляти більшу зацікавленість у навчанні, більш відповідально ставитися до домашніх завдань. У більшості школярів покращали навчальні успіхи. Зросла впевненість у собі, учні перестали очікувати неприємностей у школі, боятися вчителя. Позитивні зміни відбулися й у сфері спілкування учнів.

На нашу думку, подальша психолого-розвиваюча робота повинна бути спрямована на потенційні можливості правої образної півкулі, більш активної в ліворуких дітей, для більш гармонійної і синхронної мисленнєвої діяльності.

3.2. Особливості консультативно-просвітницького напряму психологічного супроводу когнітивного розвитку ліворуких дітей в процесі адаптації до умов навчання у початковій школі

Успішна реалізація психологічного супроводу адаптації дитини до навчальної діяльності можлива лише за умови достатньої готовності членів педагогічного колективу до сприйняття всього спектра імовірних аспектів та чинників шкільної дезадаптації (тобто стійких труднощів пристосування до вимог навчання) і до системної співпраці з практичним психологом. Водночас психолог має демонструвати високий рівень як професійної, так і

соціальної компетентності (здатність будувати взаємодію, узгоджувати позиції, вести консультування й профілактику).

Супровід в освітньому процесі закладу освіти мають забезпечувати педагоги, психологи, медичні та соціальні працівники на засадах мультидисциплінарного підходу (узгодженої роботи фахівців різного профілю). Основне спрямування діяльності служби супроводу на сучасному етапі полягає у вирішенні таких завдань: формування здорового способу життя дитини; підтримка особистісного розвитку; визначення індивідуального освітнього та корекційного маршруту (тобто індивідуалізованого плану допомоги і навчання); забезпечення мультидисциплінарної взаємодії суб'єктів освітнього простору.

Особливістю психологічного супроводу є необхідність розв'язання завдань розвитку й виховання дитини в складних умовах модернізації системи освіти, змін її структури та змісту. Вагому роль у цьому процесі відіграють і специфічні умови, в яких перебуває сучасна дитина (інформаційне навантаження, темпові вимоги, підвищена конкуренція, часті стресори).

Необхідно враховувати, що у ліворукої дитини в окремих випадках можуть спостерігатися затримки або диспропорції формування вищих психічних функцій (тобто регуляторних, мовленнєвих, зорово-просторових та інших функцій, що забезпечують навчання). Твердження про високий інтелект дітей із відносно більшою активністю правої півкулі інколи працює проти них, оскільки розв'язання завдань ліворуким дітям може приходити інтуїтивно (швидко як «цілісне бачення»), а пояснити вчителю послідовність власних дій у короткий час їм складніше. Досить часто переучених ліворуких дітей помилково зараховують до дітей із мовленнєвими порушеннями, а ще частіше - до таких, що нібито не здатні опанувати точні науки, хоча причина труднощів може полягати у невідповідності методики навчання індивідуальному профілю дитини.

Педагоги мають розуміти, що мислення ліворукої дитини часто характеризується інтуїтивно-образною та емоційно забарвленою стратегією (тобто опорою на цілісні уявлення і контекст). Під час занять з ліворукими дітьми слід враховувати типові для дітей із більшою участю правої півкулі особливості: чутливість до інтонації та емоційного забарвлення, відносну успішність у зорових завданнях, тривале збереження вражень від побаченого тощо. Ліворуким дітям не завжди підходить навчання, побудоване лише на монотонному багаторазовому повторенні; наочні матеріали мають бути виразними, структурованими й змістовними. Науковий (абстрактний) текст ліворука дитина нерідко сприймає важче, ніж художній; читання умови завдання може викликати труднощі розуміння його змісту. Ліворука дитина часто міркує від цілого до конкретного, тому спочатку їй важливо уявити ситуацію, а вже потім послідовно виконувати кроки розв’язання.

Під час роботи з ліворукими дітьми доцільно активно використовувати словесні (вербальні) стимули, однак надмірно схематизовані невербальні подання (схеми, моделі без пояснення) інколи є для них менш зрозумілими (тобто потребують вербального супроводу). Водночас вони можуть бути успішними у зорово-просторових завданнях за умови чітких інструкцій. Під час формування техніки письма слід ураховувати, що ліворуким дітям може бути незручним як лівий, так і правий нахил написання графем. Такі діти частіше відтворюють овали зліва направо і зверху вниз; їх письмо може містити більше розривів, а літери поєднуються короткими прямими лініями. Для навчання письма ліворуких дітей існують спеціальні прописи, які бажано використовувати в початковій школі. Доцільно також забезпечити дитину приладдям, адаптованим для ліворуких: ручками з комфортним захватом, лінійками, ножицями та іншим навчальним обладнанням.

З метою полегшення навчальної діяльності ліворукої дитини важливо враховувати такий чинник, як провідне око (домінантність зорового аналізатора). Визначити провідне око можна за простою пробою: запропонувати дитині витягнути руку вперед і скласти великий та вказівний

пальці в «кільце», крізь яке зафіксувати погляд на певній точці (наприклад, дверній ручці), щоб предмет опинився всередині кола. Далі дитина по черзі закриває ліве та праве око: при закритті одного з очей предмет «зміщується» за межі кола. Те око, яким дитина продовжує бачити предмет у колі, і є провідним. Робоче місце бажано організувати так, щоб інформаційне поле відповідало провідному оку (тобто якщо провідне око ліве, дошка має бути розташована відносно дитини з лівого боку). Світло на робоче місце ліворукої дитини має падати з правого боку; за потреби слід подбати про додаткове штучне освітлення парти.

У роботі з ліворукими дітьми рекомендовано розвивати узгоджені (співдружні) дії обох рук, тобто виконувати види діяльності, у яких залучаються однаково ліва і права рука. Наприклад: ігри з м’ячем, плавання, ліплення, плетіння макраме тощо.

Зазначається, що діти з більшою участю правої півкулі нерідко мають труднощі у визначенні «ліво - право», а також у виборі сторони, з якої слід починати писати в зошиті. У таких випадках доцільно використовувати маркування (зовнішні орієнтири): яскравий браслет на лівій руці, кольорову смугу з лівого краю сторінки. Також ліворукі діти можуть плутати верх і низ, унаслідок чого починають писати знизу сторінки або з середини. У цьому разі доцільне маркування у вигляді лінії на верхньому краю сторінки. Для профілактики й корекції таких труднощів рекомендовані заняття з мозаїкою: викладання візерунків зверху зліва (починаємо з верхнього лівого кута, наступний ряд - під попереднім, знову зліва). Аналогічно - робота з кубиками, пазлами тощо з обов’язковою умовою чіткої послідовності: зліва направо, кожний ряд під попереднім. Можна також запропонувати дитині скласти розповідь за кількома малюнками, дотримуючись ліво-правостороннього напрямку.

Слід ураховувати, що ліворукій дитині часто потрібен значно більший час, ніж більшості однолітків, для виконання завдань зі списування тексту. Такі труднощі пов’язані з тим, що під час списування необхідні навички

швидкого і точного мікроорієнтування (дрібні зорові переходи та контроль), адже списування поєднує одночасне розв'язання кількох завдань: пошук елемента для перенесення, утримання його в пам'яті та побудову послідовності цих елементів. Недостатня сформованість зазначених навичок може зумовлювати зростання кількості помилок.

Під час навчання ліворукої дитини роботи з підручником доцільно застосовувати таке саме маркування, як і під час навчання письма. При читанні ліворукі діти інколи «втрачають» рядок і напрям читання. Дитина може раптово почати читати з середини сторінки або у зворотному напрямку. Для фіксації погляду на потрібному рядку та для послідовного «відкриття» складів у слові рекомендуємо використовувати широку закладку як допоміжний засіб навчання читання. На перших етапах ці маніпуляції із закладкою виконує вчитель; після того, як напрям читання зліва направо автоматизується, дитину привчають самостійно користуватися закладкою для стабілізації читання зверху вниз.

Корекційні заняття з дітьми з більшою участю правої півкулі мають бути спрямовані на розвиток зорово-моторної координації, точності просторового сприйняття, зорової пам'яті, наочно-образного мислення, здібностей до цілісної переробки інформації, моторики, фонематичного слуху, мовлення. Тривалість занять може становити від 5 до 20 хвилин (залежно від індивідуальних особливостей дитини). Під час занять важливо враховувати, що ліворукі діти можуть швидше втомлюватися і потребують більшого часу на відновлення; дефіцит повноцінного відпочинку негативно позначається на психічному стані учня.

Педагог має дбати про збереження здоров'я дитини, тому не можна вдаватися до переучування ліворуких дітей у праворуких, оскільки це може спричиняти невротичні прояви, заїкання, агресивність, замкненість тощо (як можливі прояви внутрішнього конфлікту та підвищеної психічної напруги) і негативно впливає на загальний та мовленнєвий розвиток. Якщо у школяра з'являються зазначені прояви, необхідно рекомендувати батькам звернутися

до лікаря-невролога (або дитячого психоневролога) для оцінки стану та отримання рекомендацій. Водночас без участі батьків і вчителя, без спільної та узгодженої роботи змінити ситуацію неможливо. Саме коректний вибір тактики комплексної допомоги дитині з більшою участю правої півкулі визначає результативність заходів.

Важливо, щоб педагог контролював правильну посадку дитини за партою. Для правильної пози під час письма необхідно:

— сидіти прямо;

— спиратися спиною на спинку стільця;

— не торкатися грудьми стола;

— ноги тримати рівно, стопи ставити на підлогу або підставку;

— тулуб, голову, плечі тримати рівно;

— обидві руки в ділянці передпліччя спирати на край столу, при цьому лікті мають виходити за край.

Ручка в лівій руці є лише зовнішнім проявом. Учителеві важливо пам’ятати, що природа ліворукості є складною та багатофакторною. Одна причина ліворукості може бути пов’язана з вищою ймовірністю мовленнєвих труднощів, інша - з неврозоподібними проявами. Генетична ліворукість зазвичай не створює суттєвих проблем до початку систематичного навчання, але після входження у шкільний режим багато залежить від компетентності педагога та якості освітнього середовища.

Педагогу допоможе знання про півкульну асиметрію мозку. Ліворукі діти нерідко тяжіють до образно-інтуїтивного стилю (умовно «художнього» типу): для них характерні жваве сприйняття, яскраві емоційні реакції, підвищена чутливість. Водночас їм інколи складніше даються завдання, що потребують тривалого утримання формально-логічного алгоритму, абстрагування та теоретизування, систематизації фактів у заданому форматі. Натомість вони можуть бути сильними у породженні ідей, рефлексії, узагальненні та побудові цілісної картини явищ.

У роботі з батьками ліворуких дітей слід наголосити, що підготовка дитини до школи має бути поступовою, системною й завчасною. За нашими спостереженнями в процесі експерименту існує позитивний прямий зв'язок між рівнем психологічної готовності дитини до школи та успішністю і тривалістю її адаптації.

Наші рекомендації батькам ліворуких дітей можна звести до таких положень. Домашні заняття допоможуть дитині легше сформувати навички початкової школи і уникнути виражених труднощів у навчанні. Найважливіше перед початком занять - сформувати мотивацію. Створюйте разом з дитиною картинки для прикрашання дому, листівки для близьких і друзів, невеликі прикраси для робочого столу батьків. Запропонуйте «пограти»; чим більш залученими будете ви, тим охочіше дитина включатиметься в заняття. Виконуйте вправи разом, додавайте елемент змагання: «хто швидше?», «хто більше?», «хто точніше?», «хто акуратніше?».

Помічними у заняттях можуть бути звичайні трафарети. Такі вправи спрямовані не лише на розвиток дрібної моторики, а й на профілактику графічних помилок. З малюками за допомогою трафаретів можна створювати цілі картини або казкові сюжети; з дітьми старшого віку - геометричні візерунки з літер і цифр, декоративні композиції з літер та цифр.

Виражений позитивний ефект може давати штрихування. Штрихувати можна самостійно намальовані геометричні фігури, підготовлені дорослим малюнки, зображення в розмальовках, контури мультгероїв, роздруковані батьками. Для штрихування можна використовувати олівці, фломастери, фарби і навіть пальчики дитини (за умови використання пальчикових фарб). Починати краще з великих і простих фігур, поступово переходячи до складніших. Важливо пам'ятати, що для дітей, які готуються до школи, нахил штрихів має бути спрямований праворуч.

Дуже важливо, щоб дитина мала уявлення про правильний спосіб написання літер і цифр. Найпоширеніша складність у ліворуких дітей - поворот літер на 180 градусів: літери Р, Ь, Я, З і цифри інколи виявляються

«розвернутими» у протилежний бік. Уникнути таких помилок допоможуть вправи на пошук неправильно написаних літер: ви можете самостійно підготувати матеріал, вписавши серед «правильних» літер кілька неправильних, або створити «тренувальний» аркуш на комп'ютері. Головне - пояснити дитині, що в тексті є помилки і їх потрібно знайти. Грайте разом, але періодично «помиляйтеся», щоб дитина знаходила пропущені вами літери та цифри. Запропонуйте дитині домалювати відсутні елементи в літерах, написання яких викликає труднощі.

З огляду на те, що образне мислення ліворукої дитини часто є сильнішим, можна запропонувати їй асоціації для «складних» літер: тоді запам'ятовування відбувається швидше. Наприклад, літера Ч може нагадувати чайник з носиком. Асоціації, придумані самою дитиною, допомагають зменшити помилки. Можна також конструювати літери з паличок різної довжини, сірників, зубочисток.

Ефективним способом профілактики помилок є складання разом з дитиною «плану» написання кожної складної літери: за принципом «спочатку проводимо лінію, потім домальовуємо півколо» тощо. Корисна вправа - обводити предмети по контуру: спочатку прості геометричні фігури з товстим контуром, далі - складніші. Діти охоче виконують завдання з дитячих журналів на зразок «простеж доріжку», де потрібно олівцем знайти правильний шлях, розплутати лінії тощо. Такі вправи дають і користь, і задоволення. Контури літер і цифр є матеріалом для майбутніх першокласників. Ще один вид вправ, спрямований не лише на підготовку письма, а й на тренування уваги та пам'яті, - змальовування.

Дитина зазвичай із задоволенням займається змальовуванням; завдання батьків - підготувати зразок (спочатку прості геометричні малюнки, поступово ускладнюючи їх наборами літер і цифр, а також нескладними текстами для дітей, які вже читають). Завдання можна ускладнювати: показувати зразок лише на 1 хвилину, а потім давати час на відтворення. Не слід забувати, що дитині корисно малювати, розфарбовувати, ліпити з

пластиліну, робити аплікації; вправи для розвитку дрібної моторики мають системний позитивний ефект.

Щоб дитині було легше опанувати читання, батькам бажано під час навчання позначати літеру, з якої починається слово або речення, оскільки ліворукі діти інколи починають читати слово чи фразу з кінця. Підготовку до школи слід здійснювати також у площині соціалізації. Якщо дитина не відвідує дошкільний заклад, варто завчасно записати її до групи розвитку, секції, гуртка або художньої школи з урахуванням інтересів. Відвідування підготовчих занять для першокласників, які організовують школи, допомагає дитині увійти в ритм навчання і заздалегідь звикнути до нової обстановки.

Доцільно окремо зупинитися на ключових моментах підготовки дитини до школи, якщо провідна рука - ліва.

1. Потрібно з’ясувати, що саме має місце: лівшість чи ліворукість (тобто лише провідна рука чи ширший профіль латералізації). Відповісти на це питання може фахівець, насамперед нейропсихолог або досвідчений лікар-невролог. У деяких випадках - дефектолог або психолог, який добре орієнтується в проблематиці організації психічних процесів у дітей.

2. Якщо встановлено, що дитина використовує ліву руку компенсаторно (тобто через слабкість або незручність правої), доцільно поступово активізувати праву руку. Якщо дитина звикла робити все лівою рукою і не хоче працювати правою, не слід діяти жорстко, «ламати» дитину. Важливо м’яко, але регулярно пропонувати короткі вправи на залучення правої руки по кілька хвилин на день.

3. Активізація руки не має відбуватися ізольовано. Починати варто з розвитку дворукої діяльності. Насамперед це мають бути великі рухи обома руками: ігри з великим м’ячем, замішування тіста або глини, ігри з конструктором з великих блоків (їх зручніше брати двома руками і встановлювати у споруду). Дрібні рухи (конструктор з малих деталей, комп’ютерна миша, ліплення з пластиліну тощо) є менш ефективними на старті. В окремих випадках лікар може рекомендувати масаж або лікувальну фізкультуру (ЛФК).

4. Якщо під час письма та малювання рука дитини сильно напружується, підберіть товсту, неслизьку ручку або олівець із м’яким письмом. Навчіть дитину правильного захвату. Навіть при письмі лівою рукою кисть не має закривати написане і змащувати текст.

5. Латералізація півкуль і домінування руки розвиваються паралельно з формуванням тілесної схеми (усвідомленням власного тіла). Латералізація значною мірою пов’язана з кінестетичним відчуттям (відчуттям руху і положення тіла) та зором. Це означає, що стимуляцію домінування руки доцільно починати із вправ, які підтримують тілесну обізнаність: дитина має «вивчити» своє тіло, його частини, можливості руху і назви частин тіла.

Якщо моторика руки розвинена недостатньо, не слід тренувати лише той вид захвату, який дитині не вдається. Доцільніше починати з різних матеріалів для розвитку чутливості кистей: глина, пісок, вода, фарби. Корисні пальчикові ігри, пісеньки з рухами пальців, будівництво з кубиків, нанизування дерев’яних намистин, складання картинок-пазлів, елементарні швейні вправи.

Підкреслимо, що психолого-педагогічна підтримка дитини в процесі адаптації до навчальної діяльності в умовах початкової школи є ефективною лише за умови спільної та узгодженої взаємодії всіх учасників освітнього процесу. Особлива роль належить батькам, які мають організовувати розвивальні заняття у позашкільний час. У період адаптації ліворукої дитини до школи батьки можуть самостійно виконувати з дитиною комплекс антистресових вправ із використанням арт-терапевтичних технологій для молодших школярів. Рекомендуємо виконувати вправи щодня по 20-30 хвилин протягом 1,5-2 місяців.

Вправи виконують сидячи, у спокійній обстановці, можна з використанням музичних творів в якості фону. Перші дві вправи ефективні в якості екстреної допомоги при стресі.

Лобно-потилична корекція

Матеріали для роботи: лист формату А4, масляна пастель.

Мета даної вправи: активація стовбурових структур мозку і межпівкульової взаємодії, ритмування правої півкулі, енергетизація мозку, візуалізація позитивної ситуації, робота зі стресом.

Запропонуйте дитині, сидячи в зручному і комфортному для нього місці, положити одну долоню на потилицю, іншу - на лоб. Далі нехай він закриє очі і представить яку неприємну ситуацію. Потім глибокий вдих - пауза - видих - пауза. Тепер запропонуйте малюкові уявити ситуацію, але вже не тривожної, а як би в позитивному аспекті. Зверніться до дитини зі словами: «Подумай, як можна вдало справитися з наявною проблемою! Що ти зараз відчуваєш після того, як успішну спішно подолав свою неприємну ситуацію? Запам'ятай цей образ ». Після того як дитина відчує появу синхронної «пульсації» між потиличною та лобової частиною, самокоррекція завершується глибоким вдихом - паузою - видихом - паузою. Час на виконання першої частини від 30 секунд до 10 хвилин до появи синхронної пульсації у долонях.

Тепер попросіть свого лівшу намалювати на аркуші образи, які він представляв, відчуваючи успішне подолання ситуації. Це може бути як реальна картина, так і абстрактна.

Розвиваємо праву півкулю головного мозку

Вправи на візуалізацію.Посадіть дитину поряд з собою і запропонуйте трохи пофантазувати:

«Давай закриємо очі і уявимо білий аркуш паперу, на якому великими буквами написано твоє ім'я. Уяви, що букви стали синіми ... А тепер - червоними, а тепер - зеленими. Нехай будуть зеленими, але аркуш паперу раптом став рожевим, а тепер - жовтим.

А тепер прислухайся: хтось кличе тебе по імені. Вгадай, чий це голос, але нікому не говори, сиди тихенько. Уяви, що твоє ім'я хтось наспівує, а навколо грає музика. Давай послухаємо!

А зараз ми поторкає твоє ім'я. Яке воно на дотик? М'яке? Шерехате? Тепле? Пухнасте? У всіх імена різні.

Тепер ми будемо пробувати твоє ім'я на смак. Воно солодке? А може бути, з кислинкою? Холодне, як морозиво, або тепле?

Ми дізналися, що наше ім'я може мати колір, смак, запах і навіть бути якимось на дотик. А тепер відкриємо очі ».

Але гра ще не закінчена. Попросіть дитину розповісти про своє ім'я, про те, що він бачив, чув і відчував. Трохи допоможіть йому, нагадайте завдання і обов'язково заохочуйте: "Як цікаво!", "Ну треба ж!", "Ніколи б не подумав, що в тебе таке чудове ім'я!".

Розповідь закінчено. Беремо олівці і просимо намалювати ім'я. Дитина може малювати все, що захоче, головне, щоб малюнок відображав образ імені. Нехай дитина прикрасить малюнок, використовує як можна більше квітів. Але не затягуйте це заняття. Важливо закінчити малювати в строго певний час. Тут вже ви самі думайте, скільки відвести на малювання - повільному малюкові потрібно хвилин двадцять, а інший намалює все і за п'ять хвилин.

Малюнок готовий. Нехай малюк пояснить, що означають ті чи інші деталі, що він намагався намалювати. Якщо йому складно це зробити - допоможіть:

"Що це намальовано? А це? А чому ти намалював саме це?" Тепер гра закінчена, можна відпочити.

Таким чином, всі зони мозку повинні були взяти участь в грі. Далі можна використовувати інші ігри даного спрямування. Наприклад: "Ім'я- квітка" - малюємо квітку, який ми могли б назвати своїм ім'ям; "Я дорослий" - пробуємо уявити та намалювати себе дорослим (як буду одягнений, як кажу, що роблю, як ходжу і так далі); "Уявний подарунок "- хай малюк дарує уявні подарунки своїм друзям, а вам розповідає, як вони виглядають, пахнуть, які на дотик.

"Вухо-ніс". Лівою рукою беремося за кінчик носа, а правою - за протилежне вухо, тобто, ліве. Одночасно відпустіть вухо і ніс, хлопніть в долоні і змініть положення рук так, щоб уже права трималася за кінчик носа, а ліва - за протилежне, тобто праве вухо.

"Колечко". По черзі і дуже швидко перебираємо пальці рук, поєднуючи в кільце з великим пальцем вказівний, середній, безіменний, мізинець. Спочатку можна кожної рукою окремо, потім одночасно двома руками. "Дзеркальне малювання". Покладіть на стіл чистий аркуш паперу, візьміть по олівця. Малюйте одночасно обома руками дзеркально-симетричні малюнки, літери. При виконанні цієї вправи ви повинні відчути розслаблення очей і рук, тому що при одночасній роботі обох півкуль покращується ефективність роботи всього мозку.

При підготовки ліворуких дитини до школи для успішної її адаптації необхідно враховувати три напрямки роботи, які виражаються в пропедевтичній, розвиваючій та корекційній допомозі з боку батьків, педагогів, вихователів, шкільного психолога і логопеда. Тільки за такої багаторівневої і всебічної допомоги ліворука дитина зможе успішно адаптуватися до шкільного середовища.

ВИСНОВКИ

Аналіз особливостей організації психічної діяльності ліворуких дітей дав змогу виокремити низку специфічних ознак. Зокрема, йдеться про недостатню зорово-рухову координацію (узгодження зорового контролю та тонких рухів кисті), що може проявлятися нерівним почерком і труднощами під час змальовування графічних зображень; різні мовленнєві порушення, які найчастіше виявляються у помилках звукового аналізу (фонематичного аналізу й синтезу). Також відзначаються особливості просторового сприйняття (переробка просторових відношень), зокрема перекручування форм і пропорцій фігур, дзеркальність рухів і письма (реверсії, «дзеркальні» написання), знижений обсяг і динаміка зорової пам’яті (утримання та відтворення візуальної інформації), труднощі концентрації та переключення уваги (підтримання довільної уваги та перехід між завданнями).

До емоційно-регуляторних проявів відносять підвищену емоційну чутливість і вразливість (високу реактивність на оцінювання та помилки), швидку втомлюваність, наслідком чого є обмежена працездатність (зниження продуктивності за тривалого навантаження), а також дратівливість і уразливість, схильність до страхів (тривожні реакції й уникання).

Поряд із цим у частини ліворуких дітей описують високий рівень креативності та яскраво виражені здібності до оригінальної художньої творчості (опора на образно-синтетичні способи опрацювання інформації), що може розглядатися як ресурс розвитку.

Водночас можуть фіксуватися низький рівень самоконтролю (недостатність регуляторних функцій, зокрема гальмування імпульсивних реакцій), знижений емоційний фон (переважання негативного настрою), конформність (схильність до пасивного прийняття зовнішніх вимог), надчутливість і підвищений рівень тривожності (стійка або ситуаційна тривога).

На підставі аналізу зазначених особливостей і труднощів психічного розвитку ліворуких дітей ми припустили, що специфіка їхніх когнітивних характеристик (насамперед зорово-просторової переробки, довільної регуляції та темпових параметрів діяльності) в умовах підвищеного функціонального навантаження (дефіциту часу, багатозадачності, високих вимог до точності) може зумовлювати ускладнення процесу адаптації до навчальної діяльності у початковій школі.

Виходячи з аналізу представлених результатів, можна констатувати, що у ліворуких першокласників показники розвитку зорово-просторового сприйняття та координації на 20–30 % нижчі, ніж у дітей із провідною правою рукою. Це дає підстави стверджувати, що порушення в системі зорово-рухової координації та недостатній розвиток дрібної моторики істотно ускладнюють процес адаптації до школи, обмежують ефективність навчальної діяльності, призводять до численних помилок під час виконання навчальних завдань і, відповідно, потребують спеціальних корекційно-розвивальних впливів з боку психолога, педагога та батьків (узгоджених заходів підтримки у навчальному й сімейному середовищі).

Рівень логіко-вербального мислення підвищився порівняно з показниками контрольної групи. Отже, можна зробити припущення, що розвивальна програма сприяла розвитку логіко-вербального мислення (здатності до словесно-логічних операцій, узагальнення та побудови висновків на мовному матеріалі).

Аналіз даних, отриманих у контрольній групі, засвідчив, що на початку першого року навчання хлопчики й дівчатка мали зіставний рівень логіко-вербального мислення. У середині першого півріччя в усіх дітей значення відповідного показника зросли порівняно з початком дослідження.

Однак наприкінці навчального року у хлопчиків рівень цього типу мислення повернувся до початкових значень. У дівчаток такої тенденції не спостерігалося, що може свідчити про більш успішну адаптацію до навчального режиму та програмних вимог. У другому класі відмінностей між

хлопчиками і дівчатками за результатами тестів на логіко-вербальне мислення не виявлялося, однак наприкінці півріччя дівчатка демонстрували кращі результати у виконанні відповідних завдань.

Щодо просторово-образного мислення, у контрольній групі на початковому етапі експерименту відмінностей між хлопчиками й дівчатками не було. У середині дослідження дівчатка демонстрували вищий рівень просторово-образного мислення порівняно з хлопчиками. Наприкінці експерименту відмінностей між ними за рівнем цього типу мислення вже не виявлялося.

Виходячи з наведених результатів, можна припустити, що діти контрольної групи адаптувалися до школи та навчальної програми переважно лише до другого року навчання, на відміну від однолітків експериментальної групи, у яких адаптація відбулася помітно швидше. Імовірно, це пояснюється тим, що навчання за оновленою програмою було більш особистісно орієнтованим (тобто враховувало індивідуальні особливості учня), а також тим, що ефективний психолого-педагогічний супровід адаптації ліворуких дітей до навчальної діяльності сприяв більш прогресивному розвитку як логіко-вербального, так і просторово-образного мислення в дітей експериментальної групи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. П., Сисоєва С. О., Гузій Н. В., Кінчук Н. В., Хомич В. Ф. Педагогічна творчість: методологія, теорія, технології / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова, Інститут історії та філософії педагогічної освіти, Кафедра педагогічної творчості. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. 183 с.

2. Баліцька Н. Г., Біда О. А., Волошина Г. П., Волошин П. М., Картель М. В. Використання інтерактивних технологій навчання в професійній підготовці майбутніх учителів / Уманський держ. педагогічний ун-т ім. Павла Тичини; за ред. Н. С. Побірченко.

3. Болтівець С. І. Особистість у вимірах самосвідомості (рецензія на монографію М. Й. Боришевського). *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2020. № 4(75). С. 48-50. DOI : 10.32405/2309-3935-2020-4(75)-48-50. URL : https://doi.org/10.32405/2309-3935-2020-4(75)-48-50 (дата звернення: 05.08.2025).

4. Боришевський М. Й., Бевз Г. М., Жерносек І. П., Обухівська А. Г., Ілляшенко Т. Д. Діти державної опіки: проблеми, розвиток, підтримка: навч. посіб. / АПН України, Центральний ін-т післядипломної педагогічної освіти, Асоціація безперервної освіти дорослих, Центр з усиновлення дітей при МОН України; за заг. ред. М. Й. Боришевського, Г. М. Бевз. Київ: Міленіум, 2005. 283 с.

5. Варій М. Й. Загальна психологія: навч. посіб. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 968 с.

6. Василенко І. Ю. Проблеми навчання дітей-лівшей і ліворуких дітей у початковій школі. *Актуальні проблеми психології :* зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. Київ, 2005. Т. 7, вип. 4. С. 34-45.

7. Василенко І. Ю. Проблеми навчання і розвитку ліворукої дитини в школі. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. Київ, 2004. Т. 6, вип. 5. С. 49-54.

8. Василенко І. Ю. Специфіка емоційних реакцій дітей-лівшей. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. Київ, 2004. Т. 6, вип. 7. С. 42-46.

9. Василенко І. Ю. Удосконалювання підготовки вчителів початкової школи до роботи з ліворукими дітьми і дітьми-лівшами. *Педагогічна творчість, майстерність, професіоналізм: проблеми теорії і практики підготовки вчителя-вихователя-викладача*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Київ: НПУ, 2005. С. 61-63.

10. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднийчук та ін. Київ : Просвіта, 2001. 416 с.

11. Дитина-лівша. Діагностика, корекція, підготовка до школи / упоряд. Л. В. Туріщева. Харків: Вид. група «Основа», 2010. 192 с.

12. Дудник О. А. Організація діяльності психологічної служби : навчально-методичний посібник. 2023. URL : https://surl.li/ydxqnx (дата звернення: 11.09.2025).

13. Єрємєєва В. Ваша дитина лівша? *Дошкільне виховання*. 2005. № 1. С. 8-12.

14. Забродський М. М. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : МАУП, 2002. 104 с.

15. Загальна психологія: підручник / за заг. ред. С. Д. Максименка. Вінниця : Нова книга, 2004. 704 с.

16. Загальна психологія: підручник / О. В. Скрипченко, Л. В Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. Київ: Либідь, 2005. 464 с.

17. Задорожня Н., Кузьменко В. Діагностика просторової орієнтації ліворуких дошкільників. *Психолог дошкілля*. 2011. № 9 (вересень). С. 10–15.

18. Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості : навч. посіб. Київ : Либідь, 2007. 256 с.

19. Кірик М., Данилова С. Нова українська школа. URL : https://surl.lt/sjrkyt (дата звернення: 14.04.2025).

20. Кокун О. М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності : монографія. Київ : Міленіум, 2004. 265 с.

21. Колосова О. Особливості соціалізації дитини-шульги в умовах інклюзивного освітнього простору. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського*. Серія : Педагогіка і психологія. 2020. № 61. С. 78–82. DOI : 10.31652/2415-7872-2020-61-78-82. (дата звернення: 10.07.2025).

22. Копець Л. В. Психологія особистості : навч. посіб. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 460 с.

23. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій) : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 128 с.

24. Лемак М. В. Ліворука дитина : методичний посібник. Ужгород : Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2008. 36 с.

25. Ліворука дитина в праворукому світі / авт.-упоряд. О. Б. Дубчак. Київ: КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2003. 28 с.

26. Лозниця В. С. Психологія і педагогіка: основні положення : навч. посіб. Київ: Екс об, 1999. 303 с.

27. М’ясоїд П. А. Загальна психологія : навч. посіб. Київ : Вища школа, 2001. 487 с.

28. Маковецька Н. В., Нікулочкіна О. В. Формування навичок письма в дітей дошкільного і молодшого шкільного віку: перспективи і наступність. Запоріжжя : ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2005. 200 с.

29. Максимова Н. Ю., Мілютіна К. Л. Основи дитячої патопсихології. Київ : Главник, 2008. 160 с.

30. Мартинюк О. Сучасні підходи до організації навчання та виховання ліворуких дітей. *Початкова школа*. 2014. № 6. С. 55–58.

31. Методика навчання письма ліворуких дітей. *Початкова школа*. 2014. № 7. С. 53–56.

32. Маруненко І. М., Неведомська Є. О., Бобрицька В. І. Анатомія і вікова фізіологія з основами шкільної гігієни : курс лекцій для студ. небіол. спец. вищ. пед. навч. закл. Київ : Професіонал, 2006. 480 с.

33. Мілютіна К. Л. Безмежна дитина. Київ : Главник, 2008. 128 с.

34. Основи практичної психології: підручник / за заг. ред. В. Панка, Т. Титаренко, Н. Чепелєвої та ін. Київ : Либідь, 2003. 536 с.

35. Основи психології: підручник / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. Київ : Либідь, 2002. 630 с.

36. Павелков Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2008. 432 с.

37. Панок В. Г. (наук. ред.), Обухівська А. Г., Острова В. Д. та ін. Психологічна служба : підручник. Київ : Ніка-Центр, 2016. 362 с. URL : https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/705662/1/ps_sluzzba.pdf (дата звернення: 29.10.2025).

38. Панок В. Г. Концепція психологічного супроводу освітніх реформ у діяльності психологічної служби системи освіти України. *Вісник НАПН України.* 2020. URL : https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/68 (дата звернення: 09.09.2025).

39. Панок В. Г., Гриценок Л. І., Цушко І. І. Психологічна служба системи освіти України: аналітично-статистичний звіт / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України; Український наук.-метод. центр практичної психології і соціальної роботи. Київ : Ніка-Центр, 2003. 100 с.

40. Підлужна Г. В., Стрельченко О. М. Особливості навчання каліграфічного письма ліворуких першокласників. 2013. URL : https://surl.li/iszhgo (дата звернення: 17.07.2025).

41. Погуляйло Т. В. Специфіка навчання письма ліворуких дітей. URL : https://surl.li/uuhypo (Дата звернення: 25.05.2025).

42. Прищепа О. В. Проблеми навчання письма дітей, які пишуть лівою рукою. *Початкова школа* : наук.-метод. журнал. 2010. № 5. С. 10-13.

43. Про Національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України від 17.04.2002 № 347/2002. *База даних "Законодавство України"*. Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/347/2002 (дата звернення: 08.05.2025).

44. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. *База даних "Законодавство України"*. Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19 (дата звернення: 02.04.2025).

45. Психологія і педагогіка життєтворчості / ред. рада: В. М. Доній, Г. М. Несен, Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков та ін. Київ : ІЗМН, 1996. С. 57, 128.

46. Психологія: навч. посіб. / О. В. Винославська, О. А. Бреусенко-Кузнєцов, В. Л. Зливков, А. Ш. Апішева, О. С. Васильєва. Київ : Фірма «ІНКОС», 2005. 351 с.

47. Психологія: підручник / за ред. Ю. Л. Трофімова. Київ : Либідь, 2001. 390 с.

48. Родзінська Т. Вплив функціональної асиметрії моторної та сенсорної систем на розвиток образного й вербально-логічного мислення у дітей молодшого та середнього шкільного віку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія : Психологія. 2019. № 1(10). С. 82-87. DOI : 10.17721/BSP.2019.1(10).21. URL : https://doi.org/10.17721/BSP.2019.1(10).21 (дата звернення: 19.06.2025).

49. Русинка І. І. Психологія : навч. посіб. Київ : Знання, 2007. 367 с.

50. Словник-довідник психолога-консультанта / уклад.: Н.В. Гаркавенко, Я. В. Чапрак, С. К. Шандрук, І. І. Солійчук; наук. ред. В. Г. Панок. Чернівці: Рута, 2010. 200 с.

51. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2005. 520 с.

52. Технології роботи організаційних психологів : навч. посіб. / за наук. ред. Л. М. Карамушки. Київ : Фірма «ІНКОС», 2005. 366 с.

53. Тригуб Г. В. Організація емпіричного дослідження іншомовного мовлення ліворуких дітей. *Проблеми сучасної психології*. 2012. Вип. 18. С. 778–786. (дата звернення: 1.05.2025).

54. Тригуб Г. В. Психолінгвістичні особливості мотиваційної детермінації ліворуких дітей до оволодіння іноземною мовою. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія».* Серія : Психологія і педагогіка. 2013. Вип. 25. С. 132–137. URL : https://psj.oa.edu.ua/assets/files/full/n25-2013.pdf (дата звернення: 18.09.2025).

55. Фоменко І. А. Вікова практична психологія. Частина 1 : конспект лекцій. Дніпропетровськ : НМетАУ, 2007. 56 с.

56. Хомич Л. О. Психолого-педагогічна підготовка вчителя в умовах фундаменталізації освіти. 2012. URL : https://ipood.com.ua/sistema-psihologo-pedagogichno-pidgotovki-vchitelya-v-umovah-fundamentalizacii-osvity.php (дата звернення: 08.08.2025).

57. Цепова І. В. Навчаємо письма ліворуких дітей. Харків : Ранок, 2009. 128 с. ISBN 978-966-672-157-3. URL : https://doshkilly.at.ua/navchamo-pisma-lvorykix-dteyi.pdf (Дата звернення: 22.05.2025).

58. Цепова І. Навчаємо письма ліворуких дітей. *Початкова школа :* наук.-метод. журнал. 2010. № 4. С. 71-72.

59. Цигульська Т. Ф. Загальна та прикладна психологія : навч. посіб. Київ : Наукова думка, 2000. 190 с.

60. Цимбалюк І. М., Яницька О. Ю. Загальна психологія. Модульно-рейтинговий курс для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Професіонал, 2004. 215 с.

61. Чеканська Л. М. Диференційований підхід у навчанні дітей із різним типом функціональної асиметрії. *Проблеми сучасної психології*. 2018.

Вип. 41. С. 413-422. DOI : 10.32626/2227-6246.2018-41.413-422. URL : https://doi.org/10.32626/2227-6246.2018-41.413-422 (дата звернення: 07.06.2025).

62. Чеканська Л. М. Ліворукість як індивідуальна особливість розвитку дитини в психолого-педагогічній літературі. *Проблеми сучасної психології*. 2017. Вип. 38. С. 390-408. DOI : 10.32626/2227-6246.2017-38.390-408. URL : https://doi.org/10.32626/2227-6246.2017-38.390-408 (дата звернення: 28.07.2025).

63. Чеканська Л. М. Урахування адаптивних можливостей ліворуких дітей у процесі їх соціалізації. *Проблеми сучасної психології*. 2010. Вип. 7. С. 814–823.

64. Чемодурова Л. М. Проблеми розвитку та навчання ліворуких дітей в початковій школі. *Наукові записки Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України* / за ред. С. Д. Максименка. Київ, 2006. Вип. 30. С. 518-524.

65. Чемодурова Л. М. Психологічні особливості адаптації ліворуких дітей молодшого шкільного віку в навчальній діяльності. *Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України* / за ред. С.Д. Максименка. Київ, 2005. Т. 4, Вип. 26. С. 266-270.

66. Чемодурова Л. М. Теоретичний аналіз проблеми психологічної готовності ліворуких дітей до навчання в школі. *Зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України* / за ред. С. Д. Максименка. Київ, 2006. Т. 8, вип. 2. С. 359-364.

67. Чемодурова Л. М. Труднощі, пов’язані з вихованням та навчанням ліворукої дитини. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова* : зб. наук. пр. Серія 12 «Психологічні науки». Київ, 2005. № 5(29). С. 66-69.

68. Чуприков А. П., Гнатюк Р. М., Чуприкова М. А. Асиметрія мозку та ліворукість : монографія. Київ : СММ, 2011. 140 с. URL : https://komm.ltd.ua/images/Levorukost.pdf (дата звернення: 12.08.2025).

69. Чуприков А. П., Марценківська І. Ліворука дитина: яка вона? *Дошкільне виховання* : наук.-метод. журн. МОН України для педагогів і батьків. 1996. № 6 (черв.). С. 22-23.

70. Шкарбан Л. В. Features of the primary school teacher with a left-handed first-graders. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2013. № 18. С. 239–243. (дата звернення: 10.02.2026).

71. Шкарбан Л. В. The problem of handedness in the history of medical and psycho-pedagogy. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 1(26). С. 161–166. (дата звернення: 14.06.2025).

72. Шкарбан Л. В. Особливості організації навчально-пізнавальної діяльності ліворуких учнів. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія : Педагогічні науки. 2017. Вип. 144. С. 247–250. (дата звернення: 14.06.2025).

73. Шкарбан Л. В. Проблема ліворукості в історії розвитку медичної та психолого-педагогічної науки. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 1(26). С. 161-166. URL : https://surl.li/cbmmtj (Дата звернення: 23.07.2025).

74. Шкарбан Л. В. Психологічна підтримка адаптації ліворуких дітей молодшого шкільного віку до навчання в умовах освітньої інтеграції : дисертація. 2018. URL : https://surl.li/wnkxuf (дата звернення: 22.07.2025).

75. Шкарбан Л. В. Психолого-педагогічний аналіз проблеми ліворукості. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. 2014. № 9. С. 81–87. URL : https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/3851/ (дата звернення: 19.09.2025).

76. Abbondanza F., Dale P.S., Wang C.A. et al. Language and reading impairments are associated with increased prevalence of non-right-handedness. *Child Development*. 2023. Vol. 94(4). P. 970-984. DOI : https://doi.org/10.1111/cdev.13914

77. Bryson S.E., et al. The development of writing posture in left-handed children. *Neuropsychologia*. 1984. DOI : https://doi.org/10.1016/0028-3932(84)90012-5

78. Gonzalez S.L., Nelson E.L., Muething C.S., Campbell J.M. Preschool language ability is predicted by toddler hand preference trajectories. *Developmental Psychology*. 2020. DOI : https://doi.org/10.1037/dev0000900 URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC7060111/

79. Groen M.A., Whitehouse A.J.O., Badcock N.A., Bishop D.V.M. Associations between handedness and cerebral lateralisation for language: A comparison of three measures in children. *PLOS ONE*. 2013;8(5):e64876. DOI : https://doi.org/10.1371/journal.pone.0064876

80. Hawkyard R., et al. The handwriting experiences of left-handed primary school students in a digital age: Australian data and critique. *Australian Journal of Education*. 2014. DOI : https://doi.org/10.1177/0004944114530062

81. Johnston D.W., Nicholls M.E.R., Shah M., Shields M.A. Nature's experiment? Handedness and early childhood development. *Demography*. 2009. DOI : https://doi.org/10.1353/dem.0.0053

82. Knecht S., Drager B., Deppe M. et al. Handedness and hemispheric language dominance in healthy humans. *Brain*. 2000. DOI : https://doi.org/10.1093/brain/123.12.2512

83. Kula P. Teaching left-handed primary school pupils in Estonia. (стаття у відкритому доступі). DOI : https://doi.org/10.2478/v10099-009-0019-0

84. McManus I.C. Half a century of handedness research: Myths, truths; fictions; facts; and fads. *Psychology of Learning and Motivation*. 2019. DOI : https://doi.org/10.1016/bs.plm.2019.06.001

85. McManus I.C. *Right Hand, Left Hand: The Origins of Asymmetry in Brains, Bodies, Atoms and Cultures*. Harvard University Press, 2002. URL : https://www.hup.harvard.edu/books/9780674016134

86. Springer S.P., Deutsch G. *Left Brain, Right Brain*. W.H. Freeman/Macmillan (різні видання). URL (Google Books)/ URL : https://books.google.com/books?id=1JQpAQAAMAAJ

87. Corballis M.C. *The Lopsided Ape: Evolution of the Generative Mind*. Oxford University Press, 1991. URL (Google Books). URL : https://books.google.com/books?id=FCFQDgAAQBAJ

88. Michel G.F. Handedness Development: A Model for Investigating the Development of Hemispheric Specialization and Interhemispheric Coordination. *Symmetry*. 2021. DOI : https://doi.org/10.3390/sym13060992

89. Nelson E.L., Campbell J.M., Michel G.F. The home handedness questionnaire: pilot data from preschoolers. *Laterality*. 2019. (PDF) URL : https://surl.lu/bqhsse

90. O'Mahony P., Dempsey M., Dennehy C. Handwriting speed: Duration of testing period and relation to socio-economic disadvantage and handedness. *Occupational Therapy International*. 2008. DOI : https://doi.org/10.1002/oti.255

91. Oldfield R.C. The assessment and analysis of handedness: The Edinburgh inventory. *Neuropsychologia*. 1971. DOI : https://doi.org/10.1016/0028-3932(71)90067-4

92. Papadatou-Pastou M., Ntolka E., Schmitz J. et al. Human handedness: A meta-analysis. *Progress in Brain Research*. 2018. DOI : https://doi.org/10.1016/bs.pbr.2018.06.008

93. Pritchard V.E., Malone S.A., Burgoyne K. et al. Stage 1 Registered Report: The relationship between handedness and language ability in children. *Wellcome Open Research*. 2019. DOI : https://doi.org/10.12688/wellcomeopenres.15077.1

94. Sifaki M., et al. Writing hand preference and child mental health outcomes in the Millennium Cohort Study. *Laterality*. 2025. DOI : https://doi.org/10.1080/1357650X.2025.2599199

95. Sifaki M., et al. Writing hand preference and cognitive function across the childhood years in the UK Millennium Cohort Study. *Intelligence*. 2025. DOI : https://doi.org/10.1016/j.intell.2025.102890

96. Wiberg A., Ng M., Al Omran Y. et al. Handedness, language areas and neuropsychiatric disorders: Insights from brain imaging and genetics. *Brain*. 2019. DOI : https://doi.org/10.1093/brain/awz257